

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ

**ОСОБЛИВОСТІ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ
НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В ШКОЛІ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: здобувачка 4 курсу

07-441 групи

Спеціальності 014 Середня освіта

спеціалізації 014.03 Історія

Освітньо-професійної програми

Середня освіта (історія)

Авраменко Валентина Миколаївна

Керівник: к.і.н., доц. Михайленко Г.М.

Рецензент: Стельмах А.К.,
вчитель історії та громадянської освіти
Військово-морського ліцею імені віце-
адмірала Володимира Безкоровайного,
м. Одеса

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАКОРДОННІЙ НАУЦІ	6
1.1 Вивчення Магдебурзького права в українській історичній науці	6
1.2 Польські історичні дослідження та питання інтеграції магдебурзького права на українських землях	12
1.3 Поширення магдебурзького права на території українських земель у дослідженнях німецької історичної школи	16
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕС ІНТЕГРАЦІЇ ТА НАБУТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МАГДЕБУРЗЬКИМ ПРАВОМ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ МІСТ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	22
2.1 Поширення магдебурзького права як елементу самоврядування українських міст	22
2.2 Міське самоврядування на території держави Війська Запорозького	27
РОЗДІЛ 3. МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ...	38
3.1 Магдебурзьке право як частина програми з історії в українській школі....	38
3.2 Методичні рекомендації щодо викладання теми «Магдебурзьке право» на уроках історії	43
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Магдебурзьке право є важливим історико-правовим феноменом, що відіграло значну роль у формуванні системи міського самоврядування на українських землях. Воно регламентувало організацію влади, економічну діяльність і соціальні відносини в містах, сприяючи їхньому розвитку та інтеграції у загальноєвропейський правовий простір. Дослідження магдебурзького права дозволяє глибше зрозуміти особливості правового регулювання в середньовічній Україні, його вплив на формування місцевого самоврядування та правову свідомість населення.

Актуальність дослідження магдебурзького права обумовлена необхідністю комплексного аналізу правових інститутів, які формувалися на українських землях упродовж кількох століть. Вивчення магдебурзького права дозволяє розкрити не лише механізми правового регулювання, а й особливості соціально-економічного розвитку міст. Сучасна правова система України, що орієнтується на європейські стандарти, також має історичні передумови, закладені в період функціонування магдебурзького права. Таким чином, дослідження цієї теми має як історико-правове, так і практичне значення. Окрім цього дослідження цієї теми є важливим елементом історичної освіти українських громадян.

Об'єктом дослідження виступає магдебурзьке право як правова система міського самоврядування.

Предмет дослідження є особливості Магдебурзького права в українських містах.

Метою дослідження є аналіз процесу впровадження та функціонування магдебурзького права на українських землях, визначення його впливу на формування міського самоврядування та правових традицій. А також важливість цієї теми у аспекті правового та патріотичного виховання у школах.

Згідно зазначеної мети перед нами виникає низка завдань:

- 1) Виокремити особливості дослідження магдебурзького права у українській, польській та німецькій історичній науці;
- 2) Охарактеризувати процес поширення магдебурзького права територією українських земель;
- 3) Висвітлити особливості функціонування системи міського самоврядування у часи Гетьманщини;
- 4) Репрезентувати магдебурзьке право як елемент навчальної програми з історії сучасних школярів;
- 5) Надати методичні рекомендації для викладання досліджуваної теми у школах.

Територіально дослідження охоплює межі українських земель, що входили до складу Великого князівства Литовського, Корони Польської, Речі Посполитої та Російської імперії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з XIV століття (перші надання магдебурзького права українським містам) до початку XIX століття (остаточне скасування магдебурзького права на українських землях).

У процесі дослідження було використано низку наукових **методів**. Зокрема історико-правовий метод – для аналізу нормативних актів та джерел магдебурзького права; порівняльно-історичний метод – для виявлення спільних і відмінних рис впровадження магдебурзького права в різних регіонах України; джерелознавчий аналіз – для дослідження архівних документів, привілеїв та актових матеріалів. Важливим є і системний підхід для комплексного аналізу впливу магдебурзького права на суспільно-політичні та правові процеси.

Результати дослідження мають широкий спектр застосування. Вони можуть бути використані у підготовці навчальних занять, виховних годин та семінарів. Важливим аспектом є також можливість використання дослідження у популяризації історико-правової спадщини серед широкого загалу, що сприяє підвищенню правової культури та збереженню національної пам'яті.

Апробація результатів дослідження. За результатами у часті у конференції подано матеріали під назвою «Вплив Магдебурзького права на

формування міського самоврядування в Україні: історичний контекст і сучасні освітні підходи» для публікації у збірнику Матеріалів VIII Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми історії та археології: регіональний та глобальний вимір»

РОЗДІЛ 1

ДОСЛІДЖЕННЯ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАКОРДОННІЙ НАУЦІ

1.1 Вивчення Магдебурзького права в українській історичній науці

Науковий дискурс щодо виникнення та еволюції магдебурзького права базується на різноманітних поглядах, адже магдебурзьке право в суті своїй є багатогранне історико-правове явище. Це історичне явище у різні періоди історії досліджували не лише правознавці, а й представників інших наукових сфер. До прикладу для юристів міське право насамперед є правовим феноменом, тоді як історики розглядають його як частину історичного процесу, а економісти - як спосіб організації економічного життя середньовічних міст, а політологи - як важливий етап розвитку місцевої демократії.

Починаючи з XVIII – першої половини XIX ст. українські вчені почали вивчати магдебурзьке право, яке відіграло значну роль у кодифікації українського законодавства. Дослідження «Хроніка міста Львова» історика Д. Зубрицького, опубліковане у 1844 році польською мовою, висвітлювало історію міста в період 1340-1782 років [1].

На підконтрольній Російській імперії частині території України дослідження магдебурзького права розпочалося завдяки правознавцям і вченим які входили до Київського історичного товариства. Підґрунтя для аналізу магдебурзького права у обставинах існуючих на той час правових норм заклав Г. Данилович - один із авторів «Свода провинциальных законов для западных губерний, присоединенных от Польши» [2, с. 21]. Його наукову спадщину продовжив М. Іванищев, який започаткував видання «Актів Юго-Западной России», що містили різноманітні документи, пов'язані з магдебурзьким правом.

У 1868 році з'явилося вагоме наукове дослідження М. Владимирського-Буданова «Немецкое право в Польше и Литве», створене на основі архівних матеріалів [3]. Ця праця залишається важливим джерелом для учених що

досліджують цю тему як в Україні так і на території всієї Центрально-Східної Європи, не зважаючи на те що багато її положень досі викликають дискусії, в першу чергу через те що М. Ф. Владимирський-Буданов критично оцінював вплив магдебурзького права, вважаючи, що воно спричинило занепад міст і негативно позначилося на розвитку місцевого самоврядування.

Погляди М. Владимирського-Буданова у досліджуваній ним тематиці магдебурзького права на території Великого князівства Литовського, поділяв і київський професор Ф. Леонтович. Він стверджував, що розповсюдження магдебурзької правової системи пов'язане з полонізацією західноукраїнських та західнобілоруських земель[4].

О. Кістяківський у свою чергу велику увагу приділяв вивченню джерел магдебурзького права. Оpubлікована ним у 1879 р. праця «Права, за якими судиться малоросійський народ» [5], висвітлює ґрунтовний аналіз магдебурзького та кульменського (хелмінського) права. Саме його дослідження стали основою для розгляду магдебурзького права як одного з джерел кодифікації українського права у XVIII столітті.

Значний внесок у вивчення теми магдебурзького права на українських землях зробив В. Антонович. Він вважав, що надання українським містам цього права було способом обмежити вплив державної адміністрації – старост та феодалів - на міське життя. На думку Антоновича, адміністративні центри занепадали не через саме магдебурзьке право, а через особливості його впровадження, які не завжди відповідало інтересам місцевого населення [6]. Деякі сучасні дослідники критикують його твердження щодо чужорідності магдебурзького права для українських міст та ідеалізації традиційних українських правових норм, які в багатьох випадках були застарілими [7, с.43-44].

Аналіз функціонування магдебурзького права на території Лівобережжя проводив вчений Д. Багалій [8]. Водночас історик погоджувався з основними висновками Антоновича, проте також відзначав позитивні аспекти впровадження цього права в українських містах. Зокрема, він звертав увагу на

отримання містами низки привілеїв. Населення міст, які користувалися магдебурзьким правом, мало кращий соціально-економічний статус у порівнянні з жителями непривілейованих поселень.

М. Грушевський у свою чергу розглядав магдебурзьке право у контексті соціально-економічного розвитку українських міст у своїй фундаментальній праці «Історія України-Руси». Він критично оцінював вплив магдебурзького права, вважаючи його чужорідним явищем, що негативно позначилося на українських містах, зокрема спираючись на ідеї народництва [9]. На його думку, впровадження цієї правової системи призвело до відторгнення міського населення від жителів навколишніх територій, чого не спостерігалось в часи Київської Русі. Відповідні висновки було зроблено ним під час дослідження міст Західної України, де магдебурзьке право перебувало під контролем католицького патриціату. У той же період учений значно менше зосереджувався на містах Центральної України, у яких переважна більшість жителів були українцями та займали провідні посади в органах місцевого самоврядування. Його науковий доробок також недостатньо висвітлював проблему правового статусу українських міст і процес функціонування їхніх структур адміністративного управління.

На початку ХХ століття вчений М. Слабченко підготував низку праць, присвячених кодифікації українського права у ХVІІІ столітті, розглядаючи магдебурзьке право як одну з його основ [10; 11].

Помітний внесок у вивчення цієї теми зробив Ф. Тарановський, що є одним із фундаторів Української академії наук. У своїй відомій монографії «Обзор памятников магдебургского права западнорусских городов литовской эпохи» він детально розглянув процес виникнення та поширення магдебурзького права в Польщі, Литві й Україні. Особливу увагу він приділив аналізу джерел магдебурзького права [12].

У ході українізації в 1920-х роках тема магдебурзького права набула нового імпульсу для аналізу. При УАН у 1919 році було організовано Комісію, що займалася ...вивченням західноруського та українського права під

керівництвом академіка М. Василенка, який очолив комісію у 1920 році. Свою працю про походження магдебурзького права він видав у 1926 році [13, с. 245-252; 14, с. 50-164; 15].

Праця М. Василенка, «Матеріали до історії українського права», яка побачила світ у 1929 році, висвітлила проблему правової кодифікації на українських землях XVIII століття, основою якої значною мірою мала місце дія магдебурзького права. Серед членів Комісії з вивчення джерел західноруського та українського права були такі знані фахівці: М. Максимейко, С. Борисенко, О. Юрченко, Л. Окиншевич, С. Іваницький-Василенко, В. Гришко, О. Малиновський та інші., які у своїх дослідженнях також торкалися проблематики магдебурзького права [16; 17; 18]. Однак після згортання українізації у 1930-х роках їх діяльність реорганізували, а в 1934 році діяльність Комісії ліквідували. Більшість членів цієї наукової установи зазнали репресій, а їхні праці, зокрема підготовлений до друку «Корпус магдебурзьких грамот українським містам», були знищені.

Водночас у цей період українські історики в еміграції продовжували дослідження у цьому напрямку. О. Грушевський аналізував зростання міст ВКЛ, йдеться про місцеві привілеї, особливості роботи органів місцевого самоврядування та їхній взаємозв'язок із центральною владою [19, с. 85-140]. Магдебурзьке право на теренах Києва у період з кінця XV по першу третину XIX ст. стало об'єктом аналізу в роботах В. Щербини, приділяючи основну увагу змісту та межах міських самоврядних повноважень у різні етапи – від Великого князівства Литовського до Російської імперії [20, 21; 22, с. 168-216].

Центром наукових досліджень став Український вільний університет, діяльність якого розпочалася в Празі у 1921 році, а з 1945 року була перенесена до Мюнхена. Серед дослідників магдебурзького права був професор цього факультету Р. Лашенко [23]. Загалом він позитивно оцінював його роль в економічному розвитку міст, проте водночас наголошував на демократичному характері вічевого устрою Київської Русі, який, на його думку, мав певні переваги перед магдебурзьким правом.

Видатним дослідником маґдебурзького права в українських землях був А. Яковлів, який працював в Українському вільному університеті [24, с. 70-79; 25, с. 404-433; 26; 27]. У наукових працях, присвячених упорядкуванню українського правового поля, він детально досліджував маґдебурзьке право як одне з основних джерел. Однією з найавторитетніших його праць стала монографія «Німецьке право в Україні і його вплив на джерела українського права у ХVІХХІІІ ст.» [28]. Це дослідження вважається однією з найважливіших наукових праць українських істориків, присвячених маґдебурзькому праву.

Праця А. Яковліва отримала високу оцінку серед європейських істориків права і часто визнавалися вагомим джерелом для вивчення маґдебурзького права в регіоні Центрально-Східної Європи. На противагу деяким українським дослідникам, він підкреслював конструктивний вплив цієї правової системи на розвиток самоврядних інституцій в Україні.

Вплив маґдебурзького права на практику судочинства в українському праві вивчав у Львові А. Пашук [29]. Значну увагу використанню джерел маґдебурзького права у процесах кодифікації приділяв професор Київського університету Аркадій Ткач, про що свідчать його фундаментальна монографія та інші праці [30].

Проблематику впровадження маґдебурзького права в українських містах, що пов'язана з функціонуванням міського самоврядування, соціально-економічною ситуацією, а також національними та соціальними суперечностями вивчали І. Сварник, П. Михайлина, О. Компан, Я. Дашкевич, Я. Кісь, Я. Ісаєвич та інші. Зокрема, академік Ісаєвич у своїх працях, присвячених адміністративному устрою Дрогобича та статусу юридик в українських містах, ще у 1950-1960-х роках позитивно оцінив вплив маґдебурзького права на розвиток міського життя.

Сучасні історики вивели вивчення маґдебурзького права на рівень системного аналізу, застосовуючи підходи, притаманні історичним і юридичним дослідженням.

З 1980-х років розпочалося активне видання історичних документів, пов'язаних із привілеями магдебурзького права окремих українських міст. Зокрема, у 1982 р. Г. Боряк і Н. Яковенко підготували збірник, присвячений Києву, а у 1986 р. було опубліковано аналогічний збірник щодо Львова [31; 32].

Час після здобуття незалежності України можна розглядати як своєрідне відродження у питанні вивчення магдебурзького права, адже почався процес зняття ідеологічних заборон і було відкрито доступ до архівів та раніше заборонених праць, окрім цього активізувався науковий обмін між українськими та зарубіжними дослідниками.

Серед сучасних українських дослідників магдебурзького права варто відзначити Тетяну Гошко, яка захистила кандидатську дисертацію та видала монографію з історіографії магдебурзького права в українській та польській науці [33; 34, с. 3-5; 35]; Наталію Білоус, яка присвятила свої дослідження магдебурзькому праву в Києві XVI - першої половини XVII ст. [36; 37, с. 101-107; 38, с. 73-76; 39, с. 112-124]; О. Заяця, який досліджує міське громадянство Львова XV-XVIII ст. [40]; М. Кобилецького, який захистив дисертацію з теми застосування магдебурзького права в Україні [41].

Дослідження магдебурзького права значно активізувалося після публікації таких важливих джерел, як «Права, за якими судиться малоросійський народ» та «Зібрання малоросійських прав», підготовлених науковцями ІДП ім. В. М. Корецького НАН України. Окрім того, були перевидані праці українських учених, що досліджували магдебурзьке право, зокрема М. Василенка, С. Іваницького-Василенка та інших. Значний внесок у цей процес зробив професор І. Усенко.

Отже, історіографія магдебурзького права є складною та багатовимірною, що обумовлено різноманітністю підходів до його вивчення. У різні періоди науковці трактували це правове явище по-різному: від позитивної оцінки як чинника розвитку міського самоврядування до критики через його зовнішнє походження та можливі негативні наслідки.

Значний внесок у дослідження магдебурзького права зробили як українські вчені в Україні так і в еміграції. У свою чергу вивчення цього питання поступово розширювалося - від аналізу окремих правових норм до комплексного розгляду його впливу на суспільно-економічні процеси.

Після здобуття Україною незалежності інтерес до теми значно зріс, що дозволило науковцям отримати доступ до архівних матеріалів і здійснити нові ґрунтовні дослідження. Сучасна історіографія акцентує увагу на багатогранності магдебурзького права, його взаємодії з місцевими традиціями та значенні для формування правової культури українських міст.

1.2 Польські історичні дослідження та питання інтеграції магдебурзького права на українських землях

Польські дослідники міського права зосереджуються на дослідженні процесу зміни магдебурзького права, що має німецьке походження, відповідно до польських реалій, що привело до формування польського міського права. Ця концепція базується на компаративному аналізі, притаманному для вивчення історії права в Польщі.

М. Балінський і Т. Ліпінський започаткували традицію вивчення магдебурзького права в польській науці, де представлено огляд історії міст у складі Речі Посполитої, зокрема на Русі, Волині, Київщині, Чернігівщині, Брацлавщині та Белзькому воєводстві, що охоплювали українські землі [42]. Вивченню цього права приділяв увагу М. Бобжинський, який підготував працю про поширення німецького права в Польщі [43].

Відомий польський історик права Станіслав Кутшеба неодноразово повертався до тематики німецького права у своїх працях, акцентуючи увагу на його цивілізаційній ролі для розвитку польських міст і державної економіки. Він приділив окрему увагу локаційним привілеям, джерелам магдебурзького права, а також ролі радників, бургомістрів, вїттів та лавників [44]. Львівський дослідник А. Шнайдер опублікував привілеї низки галицьких міст, а професор Львівського університету К. Ліске ініціював публікацію джерел магдебурзького

права у серії «Актах гродських і земських Речі Посполитої» [45]. Натомість В. Лозинський висвітлював правовий статус львівських міщан у XVI-XVII століттях, а професор Познанського університету К. Тименецький досліджував поширення німецького права в польських містах і селах [46; 47; 48, с. 125].

Відомий історик права, професор Львівського університету П. Домбковський зосереджував свою увагу на вивченні цивільного права Польщі та судових книг міст Західної України. [49; 50]. К. Горницький, К. Малечинський і Ф. Буяк висвітлювали в своїх працях як міграцію німецьких колоністів у Галичину, так і надання магдебурзького права містам і селам України.

Міське самоврядування стало центральною темою у дослідженнях Я. Птасьніка, який приділив особливу увагу не лише польським містам, а й містам Галичини, зокрема Львову [51; 52]. Діяльність міських органів самоврядування Львова, а найбільше у сфері торгівлі, досліджувала Люція Харевичова [53; 54; 55].

Відомий польський історик Оскар Лянге детально розглядав локацію міст Великопольщі на основі магдебурзького права [56]. С. Естрейхер, як провідний фахівець у сфері міського права, не лише аналізував функціонування міського самоврядування в польських і німецьких містах, але й опублікував ряд статей, що розкривають маловідомі аспекти хелмінського (кульменського) права. [57].

У кін. XIX – на поч. XX століття з'явилися дослідження польських науковців, які висвітлювали історію самоврядування міст Галичини. Ґрунтовне місце займають дослідження А. Чоловського, присвячені історії міського самоврядування Львова. Він започаткував видання архівних документів під назвою «Пам'ятки історії Львова з міського архіву». Йому також належать кілька монографій з історії міського самоврядування Львова [58; 59; 60; 61].

С. Соханевич у своїй монографії ґрунтовно дослідив магдебурзьке право в селах Галичини. Дослідник також працював над публікацією міських та сільських привілеїв у регіоні, однак його раптова смерть завадила завершенню цієї роботи. Польські дослідники опублікували низку монографій, що

розглядають функціонування органів міського самоврядування різних міст Галичини, зокрема Львова [62].

Видання книги міської ради Дрогобича належить Г. Полячкувній, тоді як дослідження історичних документів Самбора здійснила А. Дерфлерувна [63; 64]. Дослідник А. Кучера підготував ґрунтовну монографію з історії Самбора, у якій значну увагу приділив функціонуванню органів міського самоврядування відповідно до маґдебурзького права [65].

Одним із найвідоміших дослідників маґдебурзького права в польських містах був історик права Стефан Еренкрайц. Його науковий доробок здебільшого зосереджувався на вивченні міського самоврядування Варшави, хоча деякі праці частково торкалися й українських земель [66].

Новий поштовх у дослідженнях цієї теми в Польщі відбувся після завершення Другої світової війни. До приклад, побачила світ фундаментальна праця З. Качмарчика, присвячена питанням переселення німців територією Польщі, зокрема в Галичині та Литві [67; 68, с. 218-226; 69]. У своїй роботі автор детально розглянув поняття «німецьке право», «локація», «колонізація» тощо.

Історик Б. Цієнтара детально досліджував процес німецької колонізації на слов'янських землях та впровадження паралельно з нею норм маґдебурзького права, приділяючи увагу діяльності органів міського самоврядування, зокрема війта, лави та радників [70]. Професор історії Люблінського університету Ришард Щигел аналізував локаційні процеси в польських містах і досліджував урбанізаційні процеси в Центральній Європі XII-XVI століть [71; 72, с. 40-41; 73]. Його наукові інтереси також охоплювали історію західноукраїнських міст.

У кінці 70-х – 80-х років XX століття польські науковці значно активізували співпрацю із західнонімецькими колегами, долучившись до підготовки спільних збірників наукових праць. Серед таких робіт виділяються дослідження професорів Л. Паулі, Л. Лусьяка, та ін.

Історик Л. Лусьяк присвятив свої дослідження вивченню розвитку самоврядування сіл Малопольщі, що базувалося на німецькому праві, а також

підготував низку публікацій із судових книг сіл Малопольщі, серед яких були й українські села [74; 75; 76, с. 114-117].

Професорка К. Камінська у своїх роботах окреслила джерела магдебурзького права і проаналізувала причини його впровадження на території Польщі, зокрема на західноукраїнських землях до кін. XIV ст. [77; 78]. У своїх статтях вона детально проаналізувала структуру міського самоврядування польських міст, яке базувалося на магдебурзькому та хелмінському правах.

Монографія С. Курася присвячена порядку впровадження магдебурзького права у Польщі XIV–XV століть, зокрема на прикладах міст Галичини. У своїй праці він детально розглянув королівські привілеї, підкресливши як їхні загальні характеристики, так і відмінності для окремих територій [79].

Деякі польські історики та дослідники права зосереджували увагу на магдебурзькому праві в конкретних польських і українських містах. У своїх працях Ф. Кірик досліджував функціонування магдебурзького права в містах Сандомир, Сянок та ін. [80, с. 243-247].

Професором Варшавського університету Ю. Бардахом, здійснено низку дослідень на землях Великого князівства Литовського. У співпраці із своїми колегами він став співавтором дослідження «Історія устрою і права польського», яка неодноразово перевидавалася. Це видання містить зведену інформацію щодо розвитку магдебурзької системи на території Польщі та Речі Посполитої, а також аналізує правовий статус населених пунктів і функції самоврядування. Дослідники відзначають, що міста Польщі, зокрема Краків, слугували прикладом для поширення магдебурзького права в містах ВКЛ [81; 82, с. 72-119].

М. Горн та Е. Горнова також приділили велику увагу вивченню функціонування міського самоврядування та зусиль українських городян у відстоюванні своїх прав. [83, с. 5; 84].

Отже, польська наукова школа значною мірою зосереджується на вивченні процесу адаптації німецького права, зокрема магдебурзького, до польських реалій, що сприяло формуванню власної правової системи. Значна

увага приділяється правовим аспектам міського самоврядування, включно з роллю локаційних привілеїв, функціонуванням міських органів влади та впливом німецької колонізації.

Важливий внесок у дослідження магдебурзького права зробили такі науковці, як М. Бобжинський, С. Кутшеба, П. Домбковський, а також дослідники Галичини та українських земель, зокрема А. Шнайдер, К. Горницький, і С. Соханевич. Особливу увагу привертають праці, присвячені Львову, Дрогобичу, Самбору та іншим регіональним центрам.

Після Другої світової війни дослідження отримали новий поштовх завдяки праці Зигмунта Качмарчика, яка висвітлює німецьку колонізацію та вплив магдебурзького права на формування міського самоврядування. Польські дослідники також активно співпрацювали з європейськими колегами, що сприяло поглибленню компаративного аналізу правових систем.

Загалом, польська історіографія магдебурзького права демонструє широкий діапазон тем, від вивчення локаційних процесів до аналізу правового статусу міст у Великому князівстві Литовському, підкреслюючи цивілізаційну роль цього права для розвитку Центрально-Східної Європи.

1.3 Поширення магдебурзького права на території українських земель у дослідженнях німецької історичної школи

Дослідження магдебурзького права в німецьких університетах розпочали ще у XIX – XVIII століттях. Питання знайшло відображення у великій кількості дисертацій, більшість із яких були написані латиною, а частина – німецькою мовою. Активним розвиток історіографії магдебурзького права став з XVII до XVIII століття. Центрами таких досліджень стали університети Силезії та Саксонії.

Роботи німецьких вчених у період нового часу в свою чергу розподіляються на три періоди.

Перший період - це дослідження XIX – поч. XX століття. На цьому етапі систематичні дослідження розпочалися завдяки роботам Е. Гаупа [85]. У руслі

досліджень Е. Гаупа, Г. Тшоппе та Г. Штепце опублікували працю щодо впровадження права в Силезькому регіоні [86].

Другий період поширювався на час існування Веймарської Республіки та Третього Рейху. У цей час значна увага приділялася правовим пам'яткам, серед яких виділяються дослідження Карла Гомейера, зокрема його роботи про магдебурзьке та шредське право, а також Саксонське зерцало.

Дослідження післявоєнного періоду у ФРН та НДР формують собою третій період досліджень. Після війни багато праць Карла Гомейера було перевидано, що сприяло відновленню інтересу до магдебурзького права у наукових колах ФРН.

Ці періоди відображають розвиток німецької історіографії магдебурзького права, яка поступово охоплювала все ширший спектр правових та історичних питань.

Першим німецьким ученим, який звернув увагу на особливості міського самоврядування на території України, був Р. Роепель. У своїй праці, опублікованій 1857 року, автор розглянув специфіку впровадження магдебурзького права в українських регіонах і вперше оприлюднив тексти привілеїв для Сянока, Кросна та київський документ 1516 року [87].

Ф. Ортлофф опублікував дослідження «Das Deutsche Recht nach Distinktionen», присвячену джерелам магдебурзького права [88].

П. Лабанда та О. Штоббе по праву вважають визначними продовжувачами традиції вивчення магдебурзького права після праць Е. Гаупа й К. Гомейера – їхні монографії з історії німецького самоврядування та магдебурзького права здобули широку популярність і неодноразово перевидавалися [89; 90; 91].

У 1896 році була опублікована монографія професора Чернівецького університету А. Гальбана, в якій досліджувалася історія самоврядування на Волині та Поділлі [92]. Також дослідник цікавився поширенням магдебурзького права на Лівобережжі, використовуючи матеріали з київських та харківських архівів, частину з яких пізніше було втрачено [93, с. 1-16]. У своїх роботах

вчений досліджував склад, повноваження й функціональні особливості міських самоврядних інституцій в українських регіонах – зокрема на Київщині, Волині, Поділлі, Чернігівщині та Полтавщині

Також магдебурзьке та кульменське право аналізував історик Вільгельм фон Брюннек. Зокрема у своїй працях він займався вивченням магдебурзького та вірменського права у Львові [94, с. 1-41].

Ф. Кайндль, професор права Чернівецького університету, здійснив подальший аналіз магдебурзького права, зосередившись на його застосуванні в українських землях, зокрема він зосередився на вивченні магдебурзького права в Галичині [95, с. 319-389]. Автор використав широкий масив джерел, зокрема аналізував привілеї українським містам і селам.

У період після Першої Світової війни почали з'являтися велика кількість історичних робіт на досліджувану тематику. Низка дослідників вважають що причиною цьому став німецький реваншистський настрій, особливо після приходу до влади Гітлера. У дослідженнях акцентувалось поширенні німецької правової системи на сході Європі, підкреслюючи його культуризуючу роль.

У другій половині 1920-х з'явилися дослідження В. Вальцекера, в яких детально аналізується поширення магдебурзького права на українських землях, зокрема в Києві, Львові, Вінниці, Кременці, Стрию та інших містах [96]. У 1939 році він продовжив цю тему в іншій своїй праці [97]. Крім того, низку досліджень Вальцекер присвятив вивченню магдебурзького права в Силезії [98, с. 25-43; 99].

Ф. Маркман зробив значний внесок у дослідження експансії магдебурзького права на Східну Європу [100; 101]. Особливу увагу приділено селищу Кжемениця на Лемківщині, заснованому німецькими колоністами, де діяло магдебурзьке право. Франц Доубик і Генріх Шмідт дослідили судові книги цього села, які слугували цінним джерелом для вивчення процесу надання права на Лемківщині та вплив німецьких переселенців на цей процес [102].

Лейпцігський університет, як важливий центр дослідження слов'янської історії, також відігравав ключову роль у вивченні цієї теми. Більшість науковців університету дотримувались еволюційної теорії поширення німецького права. Серед них чільне місце займав Рудольф Котшке, чиї роботи здебільшого стосувались експансії слов'янською землею німецького права [103; 104].

На початку 1930-х років Гертруда Шубарт-Фікентшер, професор юридичного факультету університету Галле, який був провідним центром дослідження магдебурзького права, опублікувала низку значущих праць. Її перша робота була присвячена аналізу джерел магдебурзького права [105]. У найвідомішій її праці, в якій розглянуто проблеми магдебурзького права, а також його поширення Східною Європою, включно з українськими територіями [106].

Після завершення Другої світової війни дослідження магдебурзького права значно скоротилися. Цьому сприяли як політичні чинники, зокрема звинувачення німецьких вчених у реваншизмі, так і втрата архівних матеріалів, особливо зі Східної Пруссії та Силезії, а також загибель окремих дослідників. Однак у Західній Німеччині дослідження міського права продовжували розвиватися завдяки роботам видатних вчених.

Одним із найвизначніших західнонімецьких дослідників став Вільгельм Ебель, адже хоч його основна увага була зосереджена на любекському праві, він також займався дослідженням магдебурзького права, аналізуючи його поширення у Східній Європі [107; 108].

Вальтер Кун у свою чергу присвятив роботи німецькій сільській колонізації на західноукраїнських землях. Його дослідження охоплювали особливості застосування магдебурзького права у Галичині [109; 110].

Ганс Тімм зосередився на проблемах міського права та рецепції римського права в магдебурзькому законодавстві [111]. У своїх працях він також висвітлював культурні й правові зв'язки між Німеччиною, Польщею, Литвою та Україною.

Тім Альбрехт аналізував значення магдебурзького права для формування середньовічних міст і взаємозв'язків між правовими системами Східної Європи та Німеччини [112; 113]. Його дослідження підкреслюють важливість магдебурзького права для розуміння розвитку правових традицій у Східній Європі.

У 70-х – 80-х роках ХХ ст. німецька наука, яка досліджувала магдебурзьке право, пережила певний ренесанс. Цьому сприяв спільний німецько-польський симпозіум «Студії з історії саксонсько-магдебурзького права в Німеччині та Польщі», що відбувся на базі Макс-Планкського Інституту історії європейського права. У цей період у Східній Німеччині почали з'являтися ґрунтовні дослідження магдебурзького права, центр яких залишався в університеті Галле. Важливим дослідником цього напрямку став професор Рольф Лібервірт. Його праці, зокрема монографія «Саксонсько-магдебурзьке право як джерело права Східної Європи», отримали визнання серед колег. У цій роботі Лібервірт детально аналізував поширення магдебурзького права на українські землі та його вплив на кодифікацію права в Україні.

Серед прогресивних ідей, висловлених автором, були критика порушення царською Росією умов Переяславської угоди та ліквідації Гетьманщини. Він наголошував на відмінностях між правовими системами Росії та України, що зробило його дослідження важливим для розуміння історичного розвитку правових систем Східної Європи [114, с. 15-16; 115]. Лібервірт також активно співпрацював із українськими науковцями.

У університеті міста Галле продовжив свою діяльність професор Гайнер Люк, що мав стажування у Київському університеті. Його дослідження зосереджувалися на магдебурзькому праві в Центрально-Східній Європі та, зокрема, в Україні. Люк також очолив міжнародний дослідницький проєкт, фінансований Саксонською академією наук, під назвою «Магдебурзьке право у Центрально-Східній Європі» [116; 117, с. 37-49].

В цілому історіографія магдебурзького права у Німеччині демонструє багатовікову еволюцію, від ранніх досліджень у XIV – XVIII століттях до більш

сучасних робіт, які охоплюють широкий спектр правових та історичних аспектів. Розвиток досліджень пройшов три основні етапи, починаючи з XIX століття, коли з'явилися систематичні праці, і завершуючи післявоєнним періодом, який відзначився новими науковими підходами та міжнародною співпрацею. Особливий інтерес викликають праці німецьких учених, присвячені поширенню магдебурзького права на українські землі, зокрема на Галичину, Волинь, Поділля та інші регіони.

Ці дослідження висвітлюють функціонування міського самоврядування, зв'язки між правовими системами Німеччини та Східної Європи, а також вплив магдебурзького права на формування правових традицій в Україні. Серед ключових науковців цього напрямку варто виділити Ернста Гаупа, Карла Гомейера, Альфреда Гальбана та Вільгельма Ебеля, чії праці зберігають актуальність донині. Подальший розвиток теми отримав новий імпульс завдяки міжнародним дослідницьким ініціативам другої половини XX століття.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕС ІНТЕГРАЦІЇ ТА НАБУТТЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МАГДЕБУРЗЬКИМ ПРАВОМ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ МІСТ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

2.1 Поширення магдебурзького права як елементу самоврядування українських міст

Магдебурзьке право почало активно розповсюджуватися на території України із німецькими колоністами. Значне збільшення кількості переселенців відбулося за часів правління короля Русі Данила Галицького, особливо після вторгнення монгольських військ на чолі з Бату-ханом. Данило Галицький та наступні князі активно підтримували переселення німців, надаючи їм різні привілеї. Метою такої політики було створення міст за європейським зразком, розвиток торгівлі, ремесел і підвищення економічного рівня держави [118].

Згідно з літописами, основними переселенцями до руських міст були німці із Сілезії, Саксонії та Рейну. Вони прибували у великих кількостях, окрім того серед них було багато купців і ремісників, у яких були особливо затребувані міста. У 1320 році князь Волині дозволив торунським купцям вільну торгівлю на своїх землях. Юрій II Тройденевич, у 1339 р., надав магдебурзьке право місту Сянок. Серед населення міст того часу згадуються русини, поляки, угорці та німці.

Українські, польські та німецькі дослідники вважають, що під час існування Галицько-Волинської держави магдебурзьке право отримали такі міста, як Львів, Володимир, Перемишль, Ярослав та інші. Однак після кончини Болеслава-Юрія II Галичина перейшла під контроль польського короля Казимира III Великого. У 1349 році Галичина остаточно стала частиною Польського королівства, тоді як Волинь відійшла до Великого князівства Литовського.

Поширення магдебурзького права українськими землями відображало загальноєвропейські тенденції розвитку міського самоврядування та було

зумовлене як переселенням німецьких колоністів, так і прагненням правителів Галицько-Волинської держави модернізувати міста та сприяти їхньому економічному зростанню.

Король Казимир III Великий передав місту Львів привілей на магдебурзьке право. Воно поширювалося на жителів, серед яких були українці, поляки, німці, вірмени, євреї, татари та сарацини [119]. Для покращення економічного становища міста йому було виділено 70 франконських ланів [120].

За свідченням німецького дослідника Р. Лібервірта, Львів у період між 1261 та 1295 роками отримав систематизовану форму лавничого права, що ґрунтувалася на магдебурзько-вроцлавській традиції [117]. Історики з України, Польщі та Німеччини переважно розглядають надання місту нового привілею 1356 року як повторний акт локації. Магдебурзьке право згодом поширилося й на інші міста Галичини, понад чотириста галицьких міст і сіл у різні часи користувалися цим правом [121].

Пшемислав Домбковські стверджував, що на українських землях у складі Речі Посполитої магдебурзьке право мали понад 700 міст [122].

На українських землях, які увійшли до складу Великого князівства Литовського, впровадження магдебурзького права розпочалося пізніше – переважно впродовж XIV–XV століть і не набуло стрімкого поширення. Одним із перших прикладів стало надання цього права Кам'янцю-Подільському у 1374 році князями Георгієм і Олександром Корятовичами, що сприяло перетворенню міста на важливу оборонну та адміністративну одиницю [123, с. 328].

Луцьк у 1432 році отримав магдебурзьке право та згодом став головним містом Волині. У 1438 році Свидригайло наділив цим статусом Кременець. Окрім магдебурзького права, на Волині та Підляшші діяло також кульмське право, яке отримав Мельник та Дорогобуж, як і інші міста [28, с. 107].

Більшість волинських міст із магдебурзьким правом належали представникам знатних родів, таких як Острозькі, Вишневецькі, Заславські, Сангушки та інші. За даними українських та німецьких істориків у 1498 році це

право отримав Київ – головне місто України. Згодом магдебурзьке право поширилося й далі Правобережжям [124].

Окрім надання магдебурзького права, відомі також випадки скасування. Так, Біла Церква у 1589 р. була позбавлена згаданого привілею через підтримку місцевими жителями повсталих козаків, через надання їм зброї та продовольства. Відновлення самоврядування для цього міста відбулося лише через тридцять років. Подібні випадки зафіксовані у 1595 році в Корсуні та Брацлаві [125, с. 173].

Через війни та часті пожежі на українських землях магдебурзьке право нерідко надавали повторно. Наприклад, у 1754 році були видані нові привілеї для Заслава та Славути, а у 1790 році – для Почаєва та деяких інших міст.

На Лівобережжі магдебурзьке право почало з'являтися наприкінці XVI століття., до приладу – 1585 рік у Переяславі, у 1623 році – Чернігів, у 1627 році – Ніжин, а пізніше і інші міста [28, с. 109].

У 1752 році Полтава здобула магдебурзьке право завдяки привілею, наданому останнім українським гетьманом К. Розумовським. Деякі дослідники вважають, що Полтава отримала цей привілей ще за часів Речі Посполитої, а пізніший указ був лише підтвердженням або поновленням попереднього привілею.

Дослідники, зокрема М. Владимирський-Буданов і А. Яковлів, класифікували українські міста, що користувалися магдебурзьким правом, на три основні категорії. До першої групи належали міста, які мали повноцінне магдебурзьке право, такі як Львів, Кам'янець-Подільський і Київ. У цих містах діяла система самоврядування, заснована на функціонуванні двох інституцій: магістрату (міської ради), що складався з радників і бургомістрів та виконував адміністративно-господарські обов'язки, і судового органу, очолюваного війтом, за участі лавників [28].

До другої категорії відносили міста з частковим магдебурзьким правом, де функціонувала єдина колегія, що об'єднувала бургомістрів, радників, війта та лавників. Вони одночасно виконували адміністративні й судові обов'язки.

Саме такі міста становили більшість серед українських населених пунктів, які мали магдебурзьке право.

Третю групу становили приватновласницькі міста, які номінально мали структури самоврядування, подібні до тих, що існували в населених пунктах із частковим магдебурзьким правом. Однак ці органи фактично діяли під повним контролем міського власника або його адміністрації. Водночас серед міст з обмеженим магдебурзьким правом вирізняли два основних типи: ті, де посада вйта належала громаді, та ті, де вйтівство перебувало в руках інших осіб, зокрема старости або спадкового вйта. Найбільшу подібність до правового устрою німецьких і європейських міст мали західноукраїнські міста, серед яких особливе місце займав Львів, відомий як «материнське місто» [3, с. 132].

Відмінність між українськими містами, що перебували під владою Великого князівства Литовського до Люблінської унії, та містами, які входили до складу Польського королівства, полягала в системі управління. У першому випадку ключову роль відігравав вйт, тоді як у другому - міська рада. Радники обирали бургомістрів зі свого складу, і ті по черзі виконували функції міського голови. Війти ж очолювали судові органи – вйтівсько-лавничі суди.

Кількість радників у міських управах варіювалася й не мала сталої норми – від 3 до 12 осіб. Наприклад, у Львові з початку XVI століття діяли 12 радників; у Кам'янці-Подільському, який наслідував львівське міське право, їх було від 9 до 11 залежно від періоду; натомість у Жовкві працювали лише 4 радники [124].

У Львові міську раду називали сенатом, натомість її створення дало місцевим жителям власний орган самоврядування, що стало важливим етапом у розвитку міської автономії. Саме з появою міської ради остаточно оформилася відмінність між містом і селом, адже до цього їхні межі не були чітко визначені. Обидва типи поселень мали окремі судові округи, у яких діяли вйт, солтис, лавники, а також працювали ремісники. Володіння землею в селах і містах було пов'язане зі сплатою податків, однак лише в містах з'явився орган, аналогів якому в селах не існувало.

Прямі зв'язки з Магдебургом підтримував лише Львів, який отримував від нього ортил, тобто юридичні рішення. Завдяки цьому він мав найвищий рівень самоврядування серед усіх українських міст із магдебурзьким правом, тому саме Львів вважався взірцем для інших міст. Окрім того міська рада Львова паралельно виконувала функцію апеляційного суду для українських міст, що перебували під владою Польського королівства, а пізніше – Речі Посполитої.

На території України діяли також різновиди магдебурзького права, зокрема хелмінське та шредське. Хелмінське право було поширене на Волині та Підляшші, а шредське застосовувалося у Галичині. Обидва ці правові устрої використовувалися не лише в містах, а й у селах.

Отже, магдебурзьке право відіграло важливу роль у розвитку міського самоврядування на українських землях, сприяючи економічному та правовому зростанню міст. Його поширення розпочалося ще за часів Галицько-Волинської держави, а згодом охопило території, що входили до складу Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої.

Цей правовий інститут сприяв формуванню європейської моделі управління в українських містах, залученню німецьких колоністів і купців, розвитку ремесел і торгівлі. Поступове надання магдебурзького права дозволило містам отримати судову та адміністративну автономію, хоча ступінь самоврядування різнився: деякі міста мали повну незалежність, інші – обмежену, під контролем власників чи державних представників.

Важливу роль у правовій системі українських міст відігравав Львів, який виконував функції «материнського міста» і був зразком для інших населених пунктів. Однак у складні історичні періоди траплялися випадки скасування магдебурзького права, зокрема через політичні потрясіння чи соціальні конфлікти.

Таким чином, магдебурзьке право стало невід'ємною частиною міського устрою України, інтегрувавши її міста в загальноєвропейську правову традицію та заклавши основи для подальшого розвитку міського самоврядування.

2.2 Міське самоврядування на території держави Війська Запорозького

Згідно з умовами Андрусівського перемир'я 1667 року та Вічного миру 1686 року, до складу Гетьманщини входила Лівобережна Україна. Міста цього регіону, що мали магдебурзьке право, керувалися положеннями московсько-української угоди 1654 року – так званими Березневими статтями, які гарантували збереження чинної системи адміністрації, права й судочинства. Однак у період правління гетьмана Івана Брюховецького, відповідно Московських статей 1665 року, він, діючи за наказом царя, скасував міщанські привілеї на магдебурзьке право, надані раніше литовськими князями та польськими монархами. Це стосувалося таких міст, як Київ, Переяслав, Ніжин та ін. Привілеї цих міст були передані до московського Малоросійського приказу. Згодом їм було видано царські грамоти, які підтвердили магдебурзьке право [126, с. 85].

Як уже згадувалося раніше, у 1752 році Кирило Розумовський надав магдебурзьке право Полтаві, натомість у 1758 році - Новоград-Сіверському, який став останнім містом України з таким правом. Ці міста отримали статус привілейованих, тоді як населені пункти Гетьманщини без магдебурзького права називалися ратушними містами. Поділ міст на привілейовані та ратушні здійснив у XVIII столітті правознавець О. Шафанський. Він зазначав, що в привілейованих містах діяла магістратська управа з більшою самостійністю [127].

Полтава, Ніжин, Чернігів, Переяслав, Козелець, Остер, Новоград-Сіверський, Стародуб, Млин та Погар були привілейованими містами. Деякі дослідники також відносять Київ до цієї категорії, хоча він мав особливий статус, адже у період 1762–1764 років Київ лише короткочасно підпорядковувався українським гетьманам. У 1733-1737 роках місто перебувало в умовах подвійного підпорядкування: українських гетьманів, а згодом – Сенату.

Українські гетьмани видавали універсали, що мали значний вплив на адміністративне та правове становище міст. Зокрема, Богдан Хмельницький ще в роки національно-визвольної війни затвердив низку таких документів. Більшість універсалів стосувалися Києва, Чернігова, Козельця та інших українських міст. Особливий інтерес викликає універсал Богдана Хмельницького 8.11.1649 р., яким затверджено І. Скиндера на посаді Чернігівського війта [128]. В цьому документі зазначалося, що полковники, сотники, отамани, козаки та міщани Чернігова повинні дотримуватися законності та правопорядку. Іван Скиндер, обраний всіма мешканцями міста відповідно до магдебурзького права, отримав пожиттєве призначення на посаду війта.

Гетьман передав чернігівському війту особливі повноваження, вважаючи його своїм представником, що двічі підкреслювалося в тексті універсалу. До компетенції війта належали контроль над міськими мешканцями і селянами прилеглих територій, а також управління переданими йому млинами. Місто отримувало прибутки з переправи та озера. За порушення положень універсалу встановлювалася сувора відповідальність [128].

Універсал від 1 серпня 1650 року, виданий гетьманом Богданом Хмельницьким, забороняв сотникам і отаманам утискати ніжинських міщан. Будь-які неправомірні дії стосовно службовців ніжинського магістрату чи жителів міста суворо заборонялися під загрозою смертної кари, а також порушувати роботу міської адміністрації чи завдавати шкоди мешканцям міста. Універсал Богдана Хмельницького від 9 січня 1656 року гарантував захист прав ніжинських міщан від свавільних дій з боку козацької адміністрації [128; 129].

Ставлення Богдана Хмельницького до самоврядування, заснованого на магдебурзькому праві, демонструється через його численні універсали. Зокрема, гетьман звертався до московського царя з проханням підтвердити права і привілеї, надані містам литовськими князями та королями Речі Посполитої на основі магдебурзького права [124, с. 346].

Однак ці звернення Хмельницького та інших гетьманів на жаль мали негативний вплив на українську державність, адже замість звертатися за захистом своїх прав до українських гетьманів, міщани почали шукати підтримки у московських царів. Ці обставини сприяли активному втручання московської адміністрації у внутрішні процеси в Україні, що, у свою чергу, призводило до загострення суперечностей між міщанством і козацькою владою. У результаті таких дій Російська імперія змогла поступово обмежити українську автономію, а згодом – скасувати й магдебурзьке право.

Усі міста, що мали магдебурзьке право, за винятком Києва з його особливим статусом, мали так зване «неповне магдебурзьке право».

У ряді міст, зокрема в Стародубі, участь у виборах до органів міського самоврядування мали всі жителі громади. Втім, уже в період національно-визвольної війни спостерігалось поступове обмеження прав міщан з боку старшинсько-козацької адміністрації. Про це, зокрема, свідчить звернення мешканців Переяслава до московського царя, датоване 5–14 квітня 1654 року, з проханням підтвердити чинність магдебурзького права в їхньому місті [130].

Після національно-визвольної війни міське самоврядування, що базувалося на магдебурзькому праві, зберігало значну автономію. Участь козацьких урядовців у судових справах обмежувалася випадками, коли до розгляду залучали козака. Але з часом полкові канцелярії, що знаходилися в містах із магдебурзьким самоуправлінням, почали втручатися в компетенції місцевих органів влади.

Магдебурзьке право стало підґрунтям для міщан у боротьбі за свої права проти козацької адміністрації, але водночас воно передбачало зв'язок із російським урядом. Як зазначала Г. Швидько, магдебурзьке право дозволяло українським містам встановлювати прямі зв'язки з російською владою, що зробило їх важливим інструментом впливу Москви в Україні [131, с. 25].

Конфлікти між жителями міст та урядовими органами Гетьманщини використовувалися московитами з ціллю дискредитації автономних інституцій.

Це стало основою для поступового скасування автономного устрою Гетьманщини, а згодом і самого магдебурзького права.

Одним із ключових джерел конфліктів між магістратами міст із магдебурзьким правом та органами державної влади Гетьманщини було питання переходу міщан та козаків між різними суспільними станами. Особливо гостро ця проблема постала наприкінці XVII ст., адже багато міщан почали переходити до козацького стану. Наприклад, ніжинський магістрат звертався до Генеральної військової канцелярії з проханням заборонити міщанам записуватися у козаки. Такий перехід призводив до зменшення міських доходів, оскільки козаки не сплачували податки і не виконували повинності [131, с. 39-40].

Подібні проблеми мали місце у всіх містах Гетьманщини, які мали магдебурзьке право. Це спричиняло зменшення прибутків міських бюджетів, а всі обов'язки перекладалися на міщан, які залишалися під юрисдикцією міської влади. Міщани, які переходили під контроль козацької старшини, продовжували займатися ремісництвом, але отримували значно більше привілеїв порівняно з ремісниками, що залишалися у цехах. Члени цехів підпорядковувалися статутам, які вимагали виконання певних обов'язків, тоді як міщани-козаки таких зобов'язань уникали. Конфлікти між магістратами міст магдебурзького права та козацькою старшиною були поширеним явищем

Українські гетьмани також видавали універсали, що деталізували розміри земельних ділянок та іншого майна, яке передавалося містам.

Наприклад, у царській жалуваній грамоті місту Погару 1666 року згадується про землі для війтівства, бургомістрів та радників. Проте козацька старшина часто намагалася підпорядкувати такі землі собі, що ставало причиною конфліктів між старшиною та магістратами [131, с. 48]. До прикладу, Погарський магістрат у 1753 році подав скаргу до Генеральної військової канцелярії щодо того, що села Чауси і Яковлевичі, надані місту відповідно до магдебурзького права, були привласнені Генеральним хорунжим Ханенком [131, с. 50].

Ще одним джерелом конфліктів було виробництво та продаж алкогольних виробів, які становили важливе джерело доходів як для міської казни, так і для козацької старшини. Наприклад, міщани міста Чернігова скаржилися, що старшина використовують їх для особистих потреб, незаконно виробляють та продають алкоголь, не сплачуючи податків магістрату, а також проживають на землях, що належали міщанам [131, с. 51-52].

Такі суперечності свідчать про складні відносини між магістратами та козацькою адміністрацією, які часто виникали через прагнення козацької старшини підпорядкувати ресурси міст своїм інтересам.

Ремісницькі цехи відігравали важливу роль у функціонуванні міст Гетьманщини, що мали магдебурзьке право. Їх правовий статус визначався не тільки універсалами гетьманів і полковників, а також царськими жалуваними грамотами. Цехи намагалися поширити свій контроль не лише на виробництво та продаж продукції в межах міст, але й на навколишні села.

Цехи виконували ключову функцію в регулюванні ремісничої діяльності, забезпечуючи контроль за якістю продукції та дотриманням професійних стандартів. Це сприяло підтриманню економічного розвитку міст і забезпеченню стабільності їх соціально-економічної структури.

На Гетьманщині ремісницькі цехи мали певні особливості в організації та функціонуванні порівняно з аналогічними об'єднаннями в українських містах, що перебували в складі Польщі. Зокрема, регламентація функціонування цехових структур і механізм долучення нових членів залишалися невизначеними. Однак усі ремісники, які проживали в межах міста чи його околиць, зобов'язані були входити до складу відповідного цеху та підпорядковуватися його статуту. Без дозволу цехмістрів ремісникам з інших міст магдебурзького права заборонялося займатися своєю професійною діяльністю на території міста [127, с. 54].

У містах Гетьманщини, які користувалися магдебурзьким правом, управління здійснювали війти, бургомістри, радники та лавники, чий повноваження поширювалися на міщан і селян та мали цивільний характер.

Разом із тим, магдебурзьке право не поширювалося на козаків і їхні органи влади. Рівень самоуправління міст залежав від економічного стану: найвищого ступеня досягли Ніжин, Стародуб, Чернігів і Переяслав .

Урядовців привілейованих міст поділяли на старших і молодших. До старших належали: писар, війт, радники, лавники та бургомістри. Молодші урядники включали комісара, возного та городничого. Вимоги до службовців місцевого самоврядування були високими та відповідали стандартам, прийнятим у містах Правобережної України і в інших державах із магдебурзьким правом [8, с. 417-419].

У містах Гетьманщини процес обрання представників місцевої адміністрації відбувався відповідно до заздалегідь визначеного розпорядку, при цьому участь у виборах брали всі мешканці, які перебували в межах міського управління, включаючи ремісничі верстви. Виборчі процедури зберігали елементи, характерні для періоду входження українських земель до складу Речі Посполитої. Показовим є випадок із Чернігова: після смерті війта Ф. Лопати гетьман Апостол доручив полковнику організувати громадські збори з метою обрання нового війта. Вибори організовували у міській ратуші за участі магістратських службовців, представників ремісничих об'єднань і містян. З метою усунення можливого адміністративного впливу на волевиявлення громади бургомістрів та тимчасового виконувача обов'язків війта було виведено з приміщення. У підсумку, шляхом відкритого голосування на посаду війта було обрано Йосифа Титовича, що до того входив до міського уряду. [8] .

Вибори керівників органів міського самоврядування Гетьманщини перебували під впливом полкових урядів.

На відміну від іноземних джерел магдебурзького права, які передбачали поділ на адміністративну і судову колегії, українське право мало свої особливості. Війт одночасно виконував як адміністративні, так і судові функції. Відповідно до законодавства, війт був головою та суддею в містах, незалежно від їх статусу – привілейованих чи непривілейованих. Він відповідав за управління містом, дотримання порядку та захист інтересів міщан, окрім цього

мав карати порушників, штрафувати злочинців. Подібні вимоги висувалися й до інших службовців магістрату – бургомістрів, радників і лавників.

Службовці магістрату були зобов'язані щодня збиратися в ратуші, де вирішували міські справи, такі як припинення сварок і бійок, збільшення міських доходів, контроль за цінами на товари тощо. Вони також стежили за міською інфраструктурою – дорогами, мостами, міськими стінами – і запобігали пожежам. Наприклад, у Чернігові пожежна охорона перебувала під керівництвом радника, який організовував гасіння пожеж. У кожному дворі мала бути вода, драбини, а цехи зобов'язувалися брати активну участь у пожежній безпеці [8, с. 427-428].

Магістрат вів облік доходів і витрат, встановлював ціни на основні товари та брав участь у розбудові міської інфраструктури. До важливих завдань магістрату входило забезпечення правопорядку, цінова регуляція, контроль за вагою, утримання порядку в місті.

Міські магістрати Гетьманщини мали складну структуру, в якій обов'язки розподілялися між різними категоріями посадовців. У Чернігові, крім бургомістрів, працювали ще п'ять радників, які виконували свої обов'язки протягом року. Після цього їх функції переходили до інших радників, а попередні могли повернутися до виконання обов'язків через 3 роки [40].

Стародуб у 1721 році мав магістрат, що складався з 18 осіб. Члени магістрату виконували свої обов'язки по чергово, змінюючись у так званих «лавицях», до складу яких входили два бургомістри, два радники і два лавники [8, с. 423].

Судові функції за магдебурзьким правом покладалися на війта та лавників. Однак на Лівобережжі ця практика була модифікована, і до розгляду справ долучалися всі члени магістрату: війт, радники, бургомістри й лавники. Згідно з положеннями 26 глави «Прав, за якими судиться малоросійський народ», судовий розгляд мав проводитися у складі щонайменше п'яти осіб, за винятком урочистих і святкових днів [5, с. 453].

Справи розглядалися відповідно до закону, а рішення у кримінальних справах потребували затвердження вищою інстанцією. Також передбачалося право на апеляцію. Найважливіші кримінальні справи вирішувалися в полковому суді за участі війта та інших міських урядовців.

Магістратські суди в містах Гетьманщини виконували важливу роль у вирішенні правових питань. У виняткових випадках судові засідання могли проводитися навіть у недільні та святкові дні.

Для забезпечення належного порядку в суді були впроваджені суворі правила: суддям заборонялося вести сторонні розмови, що відволікали від розгляду справ, та приходити до суду у стані сп'яніння. порушників вперше і вдруге змушували покинути засідання, а за повторні порушення застосовували штрафи, арешт або відсторонення від суддівської діяльності [5, с. 453].

Юрисдикція магістратських судів поширювалася на всіх жителів міст, підпорядкованих магістрату, а також на селян, які перебували під юрисдикцією міст. Проте козацькі та церковні суди мали право розглядати справи інших груп населення. У Ніжині, наприклад, для грецької громади діяв окремий суд.

Магістратські суди також виконували функцію другої інстанції для розгляду апеляцій на рішення сільських судів щодо селян, підлеглих містам. Рішення, винесені магістратськими органами, могли бути переглянуті в порядку апеляції до полкових судів або канцелярій, що діяли при козацькому управлінні [8, с. 113].

Судова реформа К. Розумовського надала можливість оскаржувати рішення судів у Генеральному військовому суді, що стало важливим кроком до централізації судової системи.

Одним із механізмів послаблення автономії органів міського самоврядування стало перенесення розгляду апеляцій на рішення міських судів до компетенції полкових судових інстанцій. Починаючи з гетьманування Івана Брюховецького, найвищим арбітром у таких справах визнавався московський монарх. У практиці судочинства того часу полковники нерідко самотійно

очолювали міські суди або ж передавали свої повноваження довіреним особам. Відомості про подібні прецеденти датуються щонайменше 1660 роком.

У період гетьманства Дем'яна Многогрішного й Івана Самойловича влада козацької еліти істотно зміцніла. Це, зокрема, проявлялося в поступовому об'єднанні судових функцій міських (магістратських) і козацьких інституцій, що стало характерним явищем для кінця XVII – поч. XVIII століття..

Важливим також було те, що у кожному магістраті передбачалося ведення численних міських книг: книга протоколів міської кореспонденції; книга апеляцій; «чорні книги», які містили тлумачення правових норм і рекомендації щодо ведення інших записів; книга міських привілеїв, де зберігалися жалувані грамоти московських царів, заповіти, контракти, торгові угоди та інші документи; книга декретів, вироків і рішень з цивільних справ.

Окремі міста магдебурзького права на Лівобережній Україні, зокрема Чернігів, Ніжин, Стародуб, змогли зберегти свою автономію у питанні судочинства, незважаючи на тривалу боротьбу з старшиною. Під час протистояння між полковою верхівкою та магістратськими інституціями гетьманський уряд, як правило, займав позицію на користь старшинського прошарку, у той час як московські представники виявляли більшу прихильність до інтересів міщан. Водночас магдебурзьке право поступово зазнавало впливу Росії [28, с. 210].

Підтримка місцевого самоврядування з боку російської адміністрації мала на меті подальшу ліквідацію автономного устрою України та скасування магдебурзького права. У Російській імперії фактично не існувало міського самоврядування, і вплив Москви призвів до змін у функціонуванні українських міст. Проведена Кирилом Розумовським судова реформа передбачала виведення магістратських установ з-під контролю полкових канцелярій. Водночас із запровадженням у 1763 році нової судової системи земські суди отримали повноваження розглядати цивільні позови та малозначні кримінальні справи, пов'язані з міським населенням, тоді як гродські суди зосереджувалися на серйозних кримінальних правопорушеннях, незалежно від соціального

статусу сторін. Після ліквідації Гетьманщини в 1764 році російська влада значно посилила контроль над діяльністю міського самоврядування, а магістратські суди розглядали лише справи міщан [129, с. 703].

У 1768-1771 роках магістрати Лівобережної України та Києва були підпорядковані Другій малоросійській колегії. Хоча «Учреждение о губерниях» 1785 року не скасовувало магдебурзьке право, його використання фактично припинилося через впровадження російської судової системи.

Магдебурзьке право було відновлене у 1796 році царем Павлом I, який відновив функціонування статутних земських судів та Генерального суду. Це право зберігалось на Лівобережній Україні до 1831 року, коли указом царя Миколи I його застосування було заборонено, з винятком Києва, де скасування відбулося у 1835 році.

На відміну від німецьких, польських та інших європейських міст, де діяло магдебурзьке право, у містах Гетьманщини ключову роль відігравали війти, які зосереджували в своїх руках адміністративну й судову владу.

Магдебурзьке право на території Гетьманщини можна вважати формою українського муніципального права, оскільки воно зазнало значного впливу українських звичаєвих норм. У судочинстві поряд із магдебурзьким правом використовували Литовський Статут та елементи українського звичаєвого права.

Підсумовуючи можна сказати що магдебурзьке право відігравало важливу роль у формуванні правової системи та самоврядування міст Гетьманщини. Незважаючи на поступове втручання козацької старшини й російської адміністрації, це право залишалось основою для організації міського життя, зберігаючи традиції самоврядування, судочинства та регулювання економічних і соціальних процесів.

Однак поступове обмеження прав міщан, інтеграція російських правових норм і реформи, проведені у XVIII столітті, призвели до занепаду магдебурзького права. Воно втратило значення, ставши елементом імперської

правової системи, але водночас залишило вагомий вплив на розвиток українського муніципального права.

РОЗДІЛ 3

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ

3.1 Магдебурзьке право як частина програми з історії в українській школі

Тема «Магдебурзьке право» є важливим аспектом вивчення історії України, оскільки відображає процес формування міського самоврядування, що сприяло економічному, соціальному та культурному розвитку українських міст у середньовічний та ранньомодерний періоди. Зокрема аналіз навчальних програм може розкрити нам ті акценти, що мають висвітлюватися під час вивчення цієї теми у школі. Аналіз навчальних програм з історії за 2017 та 2022 роки дозволяє побачити відмінності у підходах до висвітлення цієї теми, її акцентів та мети подачі.

У навчальній програмі 2017 року тема «Магдебурзьке право» подається опосередковано, здебільшого в контексті загального розвитку міст та їхньої інтеграції в європейські культурні й правові традиції. Ця тема не виділена окремо, але її елементи можна знайти у розділах, які присвячені соціально-економічним процесам, культурному розвитку та впливу європейських традицій на території України. Вчитель досліджуючи дану тематику зобов'язаний досягти певних навчальних результатів що включають: ознайомлення учнів із загальними тенденціями розвитку міського життя; вивчення особливостей організації суспільного життя міст в історичній ретроспективі; формування уявлення про європейські традиції міського самоврядування, зокрема через запровадження «Магдебурзького права» [132].

Попри важливість теми, її висвітлення є недостатньо деталізованим, що може обмежувати розуміння учнями значення «Магдебурзького права» як конкретного явища в історії українських земель, а не чинника що досить сильно та впродовж довгого періоду впливав на розвиток нашого суспільства.

У свою чергу програма за 2022 рік вже приділяє значно більше уваги «Магдебурзькому праву», акцентуючи його роль у розвитку міського

самоврядування та соціально-економічного устрою українських міст у XIV-XV ст. Ця тема інтегрована в розділи, присвячені суспільним і економічним процесам на українських землях в період середньовіччя [133].

Основні аспекти висвітлення це у першу чергу роль у міському самоврядуванні:

1) Магдебурзьке право представлене як система законів, яка регулювала життя міст, сприяла розвитку ремісництва, торгівлі та організації влади на місцевому рівні;

2) Зазначається, що запровадження магдебурзького права було важливим етапом інтеграції українських земель у європейський культурний, економічний і правовий простір.

3) Практичне значення міського самоврядування, адже учні мають змогу вивчити, як функціонувало міське самоврядування в українських містах, таких як Київ, Львів, Луцьк

Ця тема включена до практичних і творчих завдань, що сприяє кращому розумінню. Зокрема учні аналізують джерела, пов'язані з діяльністю органів міського самоврядування, а також виконують завдання, пов'язані з картою, де позначають міста, що отримали магдебурзьке право.

Основною метою висвітлення теми є формування в учнів усвідомлення значення демократичних традицій і самоврядності та підкреслення важливості локального управління для соціального та економічного розвитку. Не в останню чергу важливим є і розвиток уявлення про роль магдебурзького права як важливого елементу в історії української державності.

Магдебурзьке право – як форма міського самоврядування, що виникла у XII столітті висвітлюється здебільшого у підручниках з всесвітньої історії для 7-го класу, в контексті розвитку середньовічних міст, зростання економічної активності та змін у соціально-політичному житті.

Підручники підкреслюють, що зростання міст і розвиток торгівлі вимагали більшої автономії від феодалних власників. Магдебурзьке право стало інструментом захисту економічних інтересів міщан і їхньої боротьби за

політичні свободи. Основними положеннями цього права були обрання міської ради та лави, які відповідали за адміністративні та судові функції. Війт, який очолював суд, підпорядковувався безпосередньо королю або його представнику – старості.

У підручниках наводиться приклад грамоти польського короля Казимира III, який надав Львову Магдебурзьке право, що звільняла місто від юрисдикції місцевих феодалів і дозволяло самостійно здійснювати правосуддя та управляти економічними справами.

Підручники акцентують увагу на тому, що це право поширювалося і на українські землі та що це свідчить про інтеграцію українських земель у загальноєвропейський правовий простір.

Вказується що магдебурзьке право також вплинуло на формування нової міської культури, заснованої на принципах правової автономії та громадянської відповідальності. Міщани не тільки користувалися правами, а й несли обов'язки: сплачували податки, брали участь у захисті міста та дотримувалися міського законодавства. Це право також сприяло збереженню багатонаціонального характеру міст, де різні етнічні групи могли користуватися власними звичаями під загальним контролем міської влади.

У підручнику «Всесвітня історія: підручник для 7 класу» за авторством Сорочинської Н. М., Гісем О. О., 2020 магдебурзьке право розглядається через призму соціально-економічного розвитку міст. Акцент зроблено на правових засадах міського самоврядування та прикладах впровадження Магдебурзького права в українських землях. Підручник містить уривки з історичних джерел, які ілюструють реальні юридичні практики того часу [134].

Підручник «Всесвітня історія: підручник для 7 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту)» від Васильківа І. Д., Островського В. В., Паршина І. Л., 2020 приділяє увагу як правовим, так і культурним аспектам Магдебурзького права. Висвітлюється вплив міського самоврядування на формування нової соціальної структури та інтеграцію українських земель у

європейський простір. Особливістю підручника є акцент на взаємозв'язок між міською автономією та економічним розвитком [135].

Натомість у редакції за 2024 рік, від того ж колективу авторів тема подана у контексті загальноєвропейських правових традицій. Підкреслюється значення цього права для зміцнення міської влади та розвитку самоврядування. Також розглядаються особливості функціонування міських інституцій, зокрема міської ради та лави [136].

У підручнику «Всесвітня історія: підручник для 7 класу» Пометун О. І., Малієнко Ю. Б., 2020 магдебурзьке право аналізується через призму соціально-економічних змін та розвитку міського самоврядування. Наголошується на його ролі в забезпеченні свободи містян, формуванні міської автономії та встановленні власного судочинства. Особлива увага приділяється тому, як магдебурзьке право сприяло економічному зростанню міст, розбудові цехів і створенню умов для розвитку торгівлі та ремесел. Також підкреслюється його значення у формуванні соціального статусу міщан та їхнього правового захисту [137].

У підручнику «Всесвітня історія: підручник для 7 класу» від Гісем О. В., Мартинюк О. О., 2020 магдебурзьке право аналізується через призму соціально-економічного розвитку середньовічних міст. Наголошується на його важливій ролі в забезпеченні міського самоврядування, створенні умов для правового захисту містян та розвитку міської економіки. У підручнику підкреслюється значення цього права для формування інституцій, що сприяли розвитку торгових і ремісничих цехів. Особливу увагу приділено тому, як Магдебурзьке право вплинуло на розвиток міської автономії та сприяло соціальному зростанню містян, які мали змогу здобувати статус вільних громадян. Ця правова система також сприяла формуванню самоврядних міських громад, що стало основою для подальшого розвитку демократичних засад у середньовічному суспільстві. Таким чином, у підручнику підкреслюється багатогранний вплив Магдебурзького права на соціально-економічне та культурне піднесення середньовічних міст [138].

У підручнику «Всесвітня історія: підручник для 7 класу» за авторством Щупак І. Я., Бурлака О. В., Піскарьова І. О., 2020 магдебурзьке право розглядається як важливий чинник формування міського самоврядування в середньовічних європейських містах. У підручнику наголошується на значенні цього права для забезпечення правового захисту містян та розвитку системи громадянської відповідальності. Зокрема, підкреслюється, що магдебурзьке право сприяло розвитку економічної свободи через створення ремісничих цехів та гільдій, а також регулювало торгівлю й інші міські справи. Також акцентується увага на соціокультурному впливі цього права, яке сприяло формуванню багатонаціональних міських спільнот та забезпеченню рівності й справедливості серед мешканців. Таким чином, у підручнику висвітлено багатогранну роль магдебурзького права як інструменту міської автономії, який сприяв соціально-економічному розвитку міст і зміцненню демократичних основ міського життя [139].

Підручник «Всесвітня історія: підручник для 7 класу» від Подаляки Н. Г., Лукаща І. Б., Ладиченка Т. В., 2020 висвітлює епоху Середньовіччя як важливий період у світовій історії, який заклав основи сучасного світу. У ньому розкрито значення середньовічної культури, політичних, соціальних та економічних змін. Окрема увага приділяється матеріальним, духовним і культурним аспектам життя людини того часу. Підручник спрямований на формування компетентностей, відповідно до сучасних освітніх стандартів, включаючи розвиток аналітичного мислення, навичок роботи з джерелами, картами та ілюстраціями. Також у тексті містяться уривки з історичних документів, що дають змогу глибше зрозуміти події та побут середньовіччя. Додаткові рубрики, як-от «Дізнаємося з інтернет-мережі», сприяють зацікавленню учнів у вивченні історії [140].

Аналіз підручників та методичних рекомендацій показує, що тема Магдебурзького права розкрита комплексно. Усі підручники підкреслюють історичні умови виникнення цього права, його правові засади та організацію міського самоврядування. Також акцентується увага на його впливі на

соціально-економічний розвиток міст і значенні для українських земель. Таким чином, учні отримують повне уявлення про роль Магдебурзького права у формуванні середньовічного міського життя та його важливість у європейській історії, згідно вікових особливостей учнів.

3.2 Методичні рекомендації щодо викладання теми «Магдебурзьке право» на уроках історії

Методичні рекомендації для викладання теми «Магдебурзьке право» в 7 та 8 класах, розроблені відповідно до сучасних освітніх стандартів та концепції Нової української школи (НУШ), мають на меті забезпечити учнів знаннями про одну з ключових історичних систем самоврядування, яка вплинула на розвиток середньовічних міст Європи та України, а також установлення основ муніципального права на наших землях [141]. Ця тема є важливим елементом курсу історії і має не лише освітній, а й виховний потенціал, формуючи уявлення про історичний поступ суспільств, значення права та самоврядування в житті громад.

Основною метою уроків має бути ознайомлення учнів із поняттям магдебурзького права, його сутністю, історичними передумовами виникнення та поширення, а також його значенням для розвитку міст. Крім того, уроки з цієї теми мають сприяти формуванню в учнів навичок критичного мислення, умінь аналізувати історичні джерела, знаходити зв'язки між історичними подіями та явищами, а також оцінювати їх вплив на сучасність. Важливо також формувати уявлення про те, як функціонувала міська громада, які були права та обов'язки її членів, і як ці процеси впливали на розвиток суспільства загалом.

Для ефективного викладання теми рекомендується використовувати різноманітні педагогічні методи. Одним із найефективніших є метод проєктів, який сприяє активному залученню учнів до навчального процесу. Наприклад, учні можуть працювати в групах над створенням моделі діяльності самоврядування середньовічного міста, яке отримало магдебурзьке право, тобто поміркувати як має реагувати орган місцевого самоврядування на ті чи інші

правові виклики. Ця діяльність не лише сприяє розвитку творчих здібностей, а й допомагає краще зрозуміти, як функціонували такі міста. Інтерактивні методи, такі як історичні дискусії, стимулюють учнів до глибшого аналізу історичних явищ. Для обговорення можна запропонувати питання: «Чому Магдебурзьке право стало важливим кроком у розвитку європейської цивілізації?» або «Які переваги самоврядування могли мати для міщан?».

Рольові ігри дозволяють учням відчувати себе учасниками історичних подій. Наприклад, під час такої гри учні можуть виконувати ролі представників міської ради, суддів або звичайних міщан і розігрувати типові для того часу ситуації, такі як вирішення конфліктів або організація міських зборів. Такий підхід дозволяє учням глибше зануритися в історичну атмосферу і зрозуміти сутність роботи самоврядних інститутів.

Важливо також використовувати візуальні матеріали, такі як карти, схеми та ілюстрації. Карти середньовічної Європи допоможуть учням визначити, в яких регіонах було поширене магдебурзьке право, а порівняння їх із картами України дасть змогу побачити, які українські міста отримали це право. Перегляд відеоматеріалів або використання інтерактивних презентацій сприятиме кращому розумінню середньовічного міського життя.

Робота з історичними джерелами є ключовим елементом вивчення цієї теми. Аналіз грамот про надання магдебурзького права, міських статутів або інших документів дає змогу учням глибше зрозуміти правові основи середньовічного самоврядування. Наприклад, можна використовувати фрагменти грамот, виданих містам України, таким як Київ, Львів, Кам'янець-Подільський чи Луцьк. Під час роботи з джерелами важливо навчити учнів ставити запитання: «Які права надавалися місту?», «Які обов'язки мали міщани?», «Як ці права впливали на економічний і соціальний розвиток міста?». Учні можуть також порівнювати грамоти різних міст, що дає можливість зрозуміти особливості самоврядування в різних регіонах.

Організація виїзних занять та екскурсій є ще одним ефективним способом поглиблення знань учнів. В Україні існує низка музеїв, які можуть стати

ідеальними локаціями для таких занять. Наприклад, Національний музей історії України в Києві пропонує експозиції, присвячені середньовічній історії, зокрема розвитку самоврядування. У музеї історії Києва можна побачити матеріали, що ілюструють функціонування Магдебурзького права в столиці. Кам'янець-Подільський історико-архітектурний заповідник пропонує унікальні можливості для вивчення теми завдяки численним архітектурним пам'яткам і експозиціям, які відображають життя середньовічного міста. Інші цікаві локації – історико-культурний заповідник «Старий Луцьк», Львівський історичний музей і музей «Дрогобиччина», які мають експозиції, присвячені самоврядуванню та міському життю.

Викладання теми «Магдебурзьке право» є важливим не лише для здобуття знань про історію, а й для виховання в учнів поваги до правових цінностей, культури та спадщини. Інтерактивний підхід до викладання цієї теми сприяє розвитку творчого та критичного мислення, готує учнів до аналізу сучасних процесів у суспільстві, розвиває громадянську свідомість і навички командної роботи. Водночас використання історичних джерел, рольових ігор та музейних екскурсій робить навчальний процес цікавим і захопливим, дозволяючи учням краще зрозуміти історію та відчувати її зв'язок із сучасністю.

ВИСНОВКИ

Дослідження магдебурзького права у вітчизняній та закордонній історіографії засвідчує його важливу роль у формуванні правової культури, соціально-економічного розвитку та місцевого самоврядування на українських землях. Вивчення історії цього правового явища дозволяє краще зрозуміти процеси формування міського устрою, а також вплив європейських правових традицій на розвиток українських територій. Вагомий внесок у вивчення магдебурзького права зробили як українські, так і зарубіжні дослідники, що розглядали це явище з різних перспектив, включаючи правову, економічну, соціальну та політичну складові.

Аналіз історіографії показав, що українські дослідники почали активно вивчати магдебурзьке право ще у XVIII–XIX століттях. Зокрема, М. Владимирський-Буданов, В. Антонович, М. Грушевський та інші історики висвітлювали процеси поширення цього права на українських землях та його значення для міського життя. Польські науковці, такі як С. Кутшеба, П. Домбковський, детально аналізували механізми адаптації німецького міського права до польських умов. Натомість німецька історична школа, представлена працями Е. Гаупа, К. Гомейера та В. Ебеля, зосереджувалася на загальноєвропейському аспекті поширення магдебурзького права, підкреслюючи його цивілізаційну роль.

Поширення магдебурзького права на українських землях відбувалося в кілька етапів, охоплюючи період від Галицько-Волинської держави до розширення цього права на міста Великого князівства Литовського та Польського королівства. Надання магдебурзького права сприяло закріпленню самоврядування та встановленню судових і адміністративних органів, що відповідали європейським стандартам. Київ, Львів, Кам'янець-Подільський та інші значні міські центри отримали широкі автономні права, що сприяло їхньому економічному зростанню, розвитку торгівлі та ремесел. Водночас у різні історичні періоди відбувалися скасування чи обмеження цього права, що

залежало від політичної ситуації, зокрема впливу Московії та подальшої централізації влади в Російській імперії.

У Гетьманщині магдебурзьке право мало змішаний характер. Попри збереження формального самоврядування, посилювалося втручання козацької адміністрації та центральної московської влади. Це стало підґрунтям для подальшого згортання автономії українських міст та поступової ліквідації магдебурзького права у XVIII–XIX століттях. Важливим є те, що навіть після його офіційного скасування окремі його елементи продовжували застосовуватися в міському управлінні та правовій практиці міст України.

Остаточне скасування магдебурзького права відбулося у XIX столітті, коли адміністративно-правова система українських міст була повністю інтегрована в правову систему Російської імперії. Незважаючи на це, правові традиції, сформовані під впливом магдебурзького права, мали тривалий вплив на міське самоврядування та судочинство. Вивчення цього правового явища сьогодні дозволяє глибше зрозуміти історію розвитку українського права та його зв'язки з європейською правовою традицією.

Сучасні дослідження підтверджують, що магдебурзьке право було одним із найважливіших чинників формування міського самоврядування та правової культури в Україні. Його вплив проявився не лише в адміністративному та правовому аспектах, але й у соціальному розвитку міст, економічній структурі та навіть у системі місцевого управління, що частково зберігалось і в подальші століття. Воно стало основою для формування традицій правового самоврядування, що пізніше мали вплив на адміністративні процеси в Україні навіть після скасування цього права.

Окрім впливу на правову систему, магдебурзьке право сприяло розвитку ринкових відносин, зміцненню торговельних зв'язків та економічного зростання міст. Воно створило умови для активного розвитку ремесел, формування міського стану та закріплення юридичного статусу міщан. Елементи магдебурзького права також простежуються у сучасних системах

муніципального управління, оскільки воно створило основу для майбутнього місцевого самоврядування.

Важливим напрямом подальших досліджень є детальний аналіз документальних джерел та правових норм, що регулювали діяльність магістратів, а також порівняльний аналіз магдебурзького права з іншими європейськими правовими системами. Вивчення архівних матеріалів дозволить більш глибоко проаналізувати вплив магдебурзького права на розвиток міст та суспільства загалом.

Аналіз підходів до викладання теми «Магдебурзьке право» в українських школах демонструє еволюцію навчальних програм та підручників у контексті змін освітніх стандартів і методичних підходів. Аналіз підручників також свідчить про розширення концептуальної бази для вивчення теми. Зокрема, автори навчальних матеріалів поступово переходять від суто історичних фактів до аналізу впливу міського самоврядування на соціально-економічний розвиток середньовічних міст. Крім того, сучасні підручники роблять наголос на взаємозв'язку між магдебурзьким правом і формуванням громадянської відповідальності, що має значний виховний потенціал.

Методичні рекомендації щодо викладання цієї теми демонструють, що інтерактивні підходи, такі як аналіз історичних джерел, рольові ігри та проєктні завдання, значно підвищують ефективність навчального процесу. Особливо важливими є завдання, що сприяють практичному розумінню принципів самоврядування, оскільки вони допомагають учням усвідомити зв'язок між історією та сучасністю.

Таким чином, у сучасній шкільному курсі історії викладання теми «Магдебурзьке право» виходить за межі традиційного історичного аналізу та виконує комплексну роль – не лише ознайомлює учнів із історичними аспектами розвитку міського самоврядування, а й формує навички критичного мислення, громадянську свідомість і розуміння демократичних принципів.

Таким чином, магдебурзьке право відіграло ключову роль у становленні міського самоврядування на українських землях та стало важливим чинником

правового, соціального та економічного розвитку. Подальше його дослідження сприятиме кращому розумінню історичних процесів та правових традицій, що сформували сучасну правову систему України. Поглиблений аналіз цього правового явища дозволить врахувати історичний досвід при модернізації сучасної адміністративної системи та правових засад місцевого самоврядування. Натомість подальша адаптація навчальних програм до вимог компетентнісного підходу може ще більше поглибити інтеграцію історичних знань у сучасний освітній процес, сприяючи формуванню активної громадянської позиції в молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зубрицький Д. Хроніка міста Львова. Львів : Наклад автора, 1844. 492 с.
2. Бондарук Т. Західноруське право: дослідження і дослідники (Київська історико-юридична школа). Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 158 с.
3. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII ст. Львів, 1903. Ч. 1. 180 с.
4. Леонтович Ф. До історії адміністративного устрою Литовської держави. Варшава: Тип. Варшав. учб. окр., 1899. Ч. 1 : Становий тип територіально-адміністративного складу Литовської держави / Ф. К. Леонтович. 104 с.
5. Кістяковський А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народ: [звід законів 1743 р.]. Київ: Ун-тет. типогр. (І. І. Завадзького), 1879. 1065 с.
6. Антонович В. Дослідження про міста в Південно-Західній Росії. Передмова до I тому V частини *Архіву Південно-Західної Росії*. Київ, 1870. С. 1–90.
7. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XIV – початок XVII ст.). Львів : Афіша, 2002. 255 с.
8. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні. *Розвідки про міста і міщанство на Україні-Русі в XV–XVIII ст.* (Руська історична бібліотека). Львів, 1904. Т. 24. С. 387–442.
9. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 5: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків. Репринтне видання. Київ: Наук. думка, 1994. VII, 687 с.
10. Слабченко М. Є. Опыты по истории права Малороссии XVII–XVIII вв.. Одеса: Тип. акц. Южно-рус. о-ва печ. дела, 1911. 292 с.

11. Слабченко М. Є. Ескізи з історії «Прав, по котрым судится малороссийский народ». Ювілейний збірник Української академії наук на пошану акад. Д. Багалія. К., 1927. Т. 1. С. 748-759.

12. Тарановський Ф. В. Обзор памятников магдебургского права западно-русских городов литовской эпохи : ист.-юрид. Исследование. Варшава: Тип. Варшавск. учеб. окр., 1897. 203 с.

13. Василенко М. «Права, по котрым судится малороссийский народ» як джерело державного права України 18 ст.. *Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського з нагоди його 60-річчя*. К.: ВУАН, 1928. Т. 1. С. 245-252.

14. Василенко М. Збірка матеріалів до історії Лівобережної України та українського права XVII-XVIII ст.. *Український археографічний збірник*. К.: ВУАН, 1926. Т. 1. С. 50-164.

15. Василенко М. П. Матеріали до історії українського права. *Збірник соціально-економічного відділу ВУАН*. К.: ВУАН, 1929. № 11. 336 с.

16. Іваницький-Василенко С. Закони про опіку над недоліками в джерелах Магдебурзького права Західної Русі й Гетьманщини. Українська АН; Збірник соц.-екон. відділу. Праці комісії для виучування історії західно-руського та вкраїнського права. К., 1925. № 3. Вип. 1. С. 59-81.

17. Іваницький-Василенко С. Історико-догматичне виучування джерел магдебурзького права в Західній Русі і Гетьманщині. *Правова держава*. К., 2001. Вип. 12. С. 131-140.

18. Іваницький-Василенко С. Джерела магдебурзького права в Західній Русі і Гетьманщині. *Правова держава*. К., 2001. Вип. 12. С. 123-130.

19. Грушевський А. Города Великого князівства Литовського в XIV–XVI ст.: старина і боротьба за старину. К. : 1918. 240 с.

20. Щербина В. Документи до історії Києва 1494–1835 рр. *Український археографічний збірник*. К., 1926. Т. 1. С. 1–49.

21. Щербина В. Нові студії з історії Києва. К. : УАН, 1926. 166 с.

22. Щербина В. Боротьба Києва за автономію. Київ та його околиці в історії і пам'ятках: *Записки Історичної секції Української академії наук*. К., 1926. Т. 22. 475 с.
23. Лашенко Р. Лекції по історії українського права. К.: Україна, 1998. Ч. 2. 254 с.
24. Яковлів А. До історії кодифікації українського права XVIII в.. Праці історико-філологічного товариства в Празі. Прага, 1937. Т. 2. С. 70-79.
25. Яковлів А. Німецьке право в працях українських правників XVIII ст. *відбитка з Наукового збірника В. Університету у Празі*. Прага : накладом Укр. вільного ун-ту, 1942. Т. 3. С. 404-433.
26. Яковлів А. Нові джерела кодексу «Права по котрым судится Малороссийский народ». Прага, 1944. 10 с.
27. Яковлів А. Український кодекс 1743 року «Права, по котрымъ судится малороссійській народъ». Його історія, джерела та системний виклад змісту. *Записки НТШ, Мюнхен : Заграва*, 1949. Т. 159. 211 с.
28. Яковлів А. Німецьке право в Україні та його впливи на українське право у 16-18 століттях. Лейпциг : Hirzel, 1942. 220 с.
29. Пашук А. Й. Організація судів на Україні в другій половині XVIII ст. Харків, 1961. 48 с.
30. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. К., 1968. 170 с.
31. Каталог документів з історії Києва XV-XIX ст. / упоряд. Г. Боряк, Н. Яковенко. К., 1982. 22 с.
32. Історія Львова в документах і матеріалах / за ред. М. Брика та ін. К., 1986. 422 с.
33. Гошко Т. Д. Магдебурзьке право Центрально-Східної Європи XIII-XVIII ст. в українській та польській історіографії : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. К, 1999. 38 с.
34. Гошко Т. Проблеми надання магдебурзького права містам України. Історіографія питання. *Актуальні проблеми розвитку міст та міського*

самоврядування: історія і сучасність : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Рівне, 7-9 квіт. 1993 р. Рівне, 1993. 308 с.

35. Гошко Т. Повоєнна польська історіографія проблеми магдебурзького права у містах Центральної та Східної Європи. *Самоврядування в Києві: історія та сучасність* : матеріали міжнар. конф., присвяч. 500-річчю надання Києву магдебурзького права. Київ, 26-27 лист. 1999 р. К., 2000. 179 с.

36. Білоус Н. О. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та юрисдикція : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2003. 16 с.

37. Білоус Н. О. Нове джерело до історії взаємовідносин київських ремісників замкової та магістратської юрисдикції. *Архіви України*. № 1/6. 1997. С. 101-105.

38. Білоус Н. О. Розвиток самоврядування в Житомирі в XV – першій половині XVII ст. *Київська старовина*. № 3. 2001. С. 73-86.

39. Білоус Н. О. Привілеї на київське вйтівство XVI – першої половини XVII ст. *Архіви України*. № 1/3. 2002. С. 112-117.

40. Заяць О. А. Міське громадянство Львова XV-XVIII ст. (за реєстрами прийняття до міського права) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2005. 18 с.

41. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.) : історико-правове дослідження : монографія. Львів : ПАІС, 2008. 377 с.

42. Baliński M. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. Warszawa : S. Orgelbrand, 1843. T. 1. S. 723.

43. Bobrzyński M. Historya prawa niemieckiego w zarysie wraz z historyą prawa tego w Polsce. Kraków : nakł. aut., 1876. 184, LXXIX s.

44. Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie. Lwów, Nakł. Księgarni Polskiej Bernarda Polon., 1920. T. 1 : Korona. 214 s.

45. Schneider A. Miasta i miasteczka w Galicji. Lwów, 1865. 72 s.

46. Łoziński W. Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1902. 434 s.
47. Tymieniecki K. Prawo niemieckie a immunitet sądowy jurysdykcja patrymonialna w Polsce średniowiecznej. Przegląd prawa i administracji. Lwów, 1920. S. 117-148.
48. Tymieniecki K. Podgrodzia w północno-zachodniej Słowiańszczyźnie i pierwsze lokacje na prawie niemieckim. Poznań, 1922. T. 2. S.125-140.
49. Dobkowski P. Księgi sądowe Lwowskie w dawnej Polsce. Lwów, 1937. 158 s.
50. Dobkowski P. Polestra i księgi sądowe sanockie w dawnej Polsce. Lwów, 1925. T. 1. 55 s.
51. Ptaśnik J. Miasta w Polsce. Lwów, 1922. VII, 176 s.
52. Ptaśnik J. Miasta i mieszanstwo w dawnej Polsce. Kraków : Nakł. Polskiej Akad. Umiejętności, 1934. 511 s.
53. Charewiczowa L. Handel średniowiecznego Lwowa. Lwów : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1925. 156 s.
54. Charewiczowa L. Historiografia i miłośnictwo Lwowa. Lwów: Ossolineum, 1938. 213 s.
55. Charewiczowa L. Lwowskie organizacje zawodowe za czasów Polski przedrozbiorowej. Lwów : Ossolineum, 1929. 194 s.
56. Lange O. Lokacja miast Wielkopolski właściwej na prawie niemieckim w wiekach średnich (Die Stadtgründung zu deutschem Recht im eigentlichen Großpolen im Mittelalter). Lwów, 1925. Bd. 1. H. 5. 76 s.
57. Estreicher S. Kraków i Magdeburg w przywileju fundacyjnym krakowskim. Kraków, 1911. 35 s.
58. Czołowski A. Pogląd na organizacje i działalność dawnych władz miasta Lwowa do 1848 r. Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1896. 64 s.
59. Czołowski A. Najstarsza księga miejska 1382-1389. Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1892. 152 s.

60. Czołowski A. Księga przychodów i rozchodów miasta 1414-1426. Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1905. 186 s.
61. Czołowski A. Księga przychodów i rozchodów miasta 1414-1426. Lwów : Gmina Król. Stoł. m. Lwowa, 1905. 186 s.
62. Sochaniewicz S. Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi Lwowskiej. Lwów : Tow. Nauk., 1921. T. 6. 413 s.
63. Polackówna H. Księga radziecka miasta Drohobycza 1542-1563. Lwów : Tow. Nauk. 156 s.
64. Dörflerówna A. Materiały do historii miasta Sambora 1390-1795. Zabytki dziejowe. - Lwów : Wyd-wo Towarystwa Naukowego we Lwowie, 1936. T. 4. Zesz. 2. S. 157-394.
65. Kuczera A. Samborszczyzna : ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej. Sambor : Księg. Nauczycielska, 1935. T. 1. 492 s.
66. Ehrenkreutz S. Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy z XV wieku. T. 1. Księga nr 525 z lat 1427-1453. Warsaviae, 1916. 15 s.
67. Kaczmarczyk Z. Kolonizacja niemiecka na wschód od Odry. Poznań : Wyd. inst. Zachodniego, 1945. 267 s.
68. Kaczmarczyk Z. Monarchia Kazimierza Wielkiego organizacja kasciola, sztuka i nauka. Poznań, 1946. 328 s.
69. Kaczmarczyk Z. Historia państwa i prawa polskiego : epoka feudalna. Cz. 2, 1454-1764; Uniwersytet Poznański. Poznań : nakł. Państwowego Wydawnictwa Naukowego, 1951. 203 s.
70. Zientara B. Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie srodkowej XII-XIV w. Sobótka, 1981. T. 36. Nr1. S.43-57.
71. Szczygiel R. Lubelska rada miejska w okresie tumultu 1522-1523 r. UMCS. 1974. S. 280-284.
72. Szczygiel R. Wpływ konfliktów wewnętrznych w miastach polskich XV-XVI wieku na zmiany struktur społecznych. Stare i nowe struktury społeczne w Polsce. Lublin, 1994. T. 1 : Miasto. S. 39-50.

73. Szczygiel R. Konflikty społeczne w Lublinie w pierwszej połowie XVI wieku. Warszawa, 1977. 187 S.
74. Łysiak L. *Decreta iuris supremi Magdeburgensis castri Cracoviensis* / Ludwik Łysiak. Frankfurt-am-Main: V. Klostermann, 1995. Bd. 1: 1456-1481. 598 s.
75. Łysiak L. Sądownictwo królewskie w sprawach chłopskich do połowy XVI wieku. *Czasopismo prawno-historyczne*. T. 17. Z. 2. S.11-70.
76. Łysiak L. O tak zwanym sądzie sześciu miast. *Czasopismo prawno-historyczne*. 1975. T. 27. Z. 2. S. 114-119.
77. Kamińska K. Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. : studium historycznoprawne. Toruń : UMK, 1990. 235 s.
78. Kamińska K. Sądownictwo miasta Torunia do połowy XVII w. na tle ustroju sądów niektórych miast Niemiec i Polski, Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Warszawa ; Poznań : Państw. Wydaw. Naukowe, 1980. T. 6. Z. 2. 187s.
79. Kuraś S. Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV-XV wieku; Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich ; Wydawnictwo PAN, 1971. 210 s.
80. Kiryk F. Lokacja miasta. Sanok : dzieje miasta : praca zbiorowa. Kraków : Secesja, 1995. 1011 s.
81. Bardach J. Historia ustroju i prawa polskiego. Bogusław Leśnodorski, Michał Pietrzak. Warszawa : Lexis Nexis, 2001. 666 s.
82. Bardach J. Ustrój miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku. O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań : Wydaw. Naukowe UAM, 1988. S. 72-119.
83. Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej do końca XV wieku // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. 1974. T. 35. S. 49-74.
84. Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi halickiej w latach 1590-1648. Opole : WSP, 1963. 382 s.
85. Gaupp E.-Th. *Das alte Magdeburgische und Hallische Recht: ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte* neudr. d. Ausg. Breslau, 1826. Aalen : Scientia, 1966. 354 S.

86. Tschoppe G. A. Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz. Hamburg: Perthes, 1832. 656 S.

87. Roepell R. Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel. Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau. Breslau : Trewendt, 1857. S. 241-301.

88. Ortloff F. Das Rechtsbuch nach Distinktionen. Meißner Rechtsbuch. Älteres Eisenacher Rechtsbuch. Sammlungen deutscher Rechtsquellen. Jena : Cröker, 1836. Bd. 1. 778 S.

89. Laband P. Das MagdeburgBreslauer systematische Schöffengericht aus der Mitte des XIV. Jahrhunderts. Berlin : Dümmler, 1863. 226 S.

90. Laband P. Magdeburger Rechtsquellen / Zum akadem. Gebrauch hrsg. [von]. Königsberg: Hübner & Matz, 1869. 148 S.

91. Laband P. Staatsrechtliche Vorlesungen : Vorlesungen zur Geschichte des Staatsdenkens, zur Staatstheorie und Verfassungsgeschichte und zum deutschen Staatsrecht des 19. Jahrhunderts, gehalten an der Kaiser-Wilhelms-Universität Straßburg 1872-1918. Berlin : Duncker & Humblot, 2004. 328 S.

92. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine. Berlin : R. L. Prager, 1896. XII, 135 S.

93. Halban A. Zur Geschichte des deutschen Rechtes in den Gebieten von Tschernigow und Poltawa : archivalischer Reisebericht. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung. 1899. Bd. 19. 15 S.

94. Brünnek W. v. Zur Geschichte des Magdeburger Rechts und der Statuten der Armenier in Lemberg. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germ. Abt. 1914. Bd. 35. S. 1-41.

95. Kaindl R. Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien. Archiv für Österreichische Geschichte. Wien, 1906. Bd. 95. S. 317-492.

96. Weizsäcker W. Die Ausbreitung des deutschen Rechts in Osteuropa, Staat und Volkstum. Bd. 2 : Bücher des Deutschtums. Berlin : Dt. Schutzbund-Verlag, 1926. 798 S.

97. Weizsäcker W. Das deutsche Recht im Spiegel der Rechtsausbreitung. Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung. 1939. H. 1. S. 52-55.
98. Weizsäcker W. Breslau als Oberhof mährischer Städte. Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. Breslau, 1938. Bd. 72. S. 25-43.
99. Weizsäcker W. Die Rechtsmitteilung Breslaus an Olmütz. Breslau, 1937. S.85-103.
100. Markmann F. Vom deutschen Stadtrecht. Leipzig : Biblio-gr. In-t, 1937. 59 S.
101. Markmann F. Das Burgwer Landrecht. Stuttgart : Kohlhammer. 24 S.
102. Doubek F. Zum ältesten deutschen Schöffebuch der Gemeinde Krzemienica. Dt. Wiss. Zs. F. Polen. Posen, 1932. H. 23. 82 S.
103. Kötzschke R. Die Anfänge des deutschen Rechtes in der Siedlungsgeschichte des Osten. Leipzig: Hirzel, 1941. 66 S.
104. Kötzschke R. Deutsche und Slaven im Mitteldeutschen Osten. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1961. 284 S.
105. Schubart-Fikentscher G. Das Eherecht im Brunnen Schöffebuch. Stuttgart : Kohlhammer 1935. 205 S.
106. Schubart-Fikentscher G. Die Verbreitung der deutschen Stadtrechte in Osteuropa. Weimar : Böhlau, 1942. 567 S.
107. Ebel W. Das Rustringer Recht. Göttingen : Muster-Schmidt, 1963. 179 S.
108. Ebel W. Die Willkür. Göttingen : Schwartz, 1953. 78 S.
109. Kuhn W. Die deutschrechtlichen Städte in Schlesien und Polen in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Marburg : J. G. Herder-Inst., 1968. 170 S.
110. Kuhn W. Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung. Zeitschrift für Ostforschung, 1971. Bd. 20. S. 1-69.
111. Thime H. Das Privatrecht der deutschen Städte. La Ville. 1957. Bd. 3. S. 136-180.
112. Timm A. Das Magdeburger Recht an der Brücke von West und Ost. Hamburger mittel- und ostdeutsche Forschungen. 1960. Bd. 2. S. 71-96.

113. Timm A. Die Stadt des Mittelalters und die moderne Stadt. Versuch eines Vergleichs in wirtschaftlicher, technischer und gesellschaftlicher Hinsicht. Studium Generale. 1963. Jg. 16. S. 519-525.

114. Lieberwirth R. Eike von Repchow und der Sachsenspiegel. Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. Berlin : Akademie Verlag, 1990. Bd. 122. H. 4. 50 S.

115. Lieberwirth R. Das sächsisch-magdeburgische Recht als Quelle osteuropäischer Rechtsordnungen. Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig : Philologisch-historische Klasse. Berlin : Akademie Verlag, 1986. Bd. 127. H. 1. 34 s.

116. Lück H. Der Magdeburger Schöffentuhl als Teil der Magdeburger Stadtverfassung. Hanse-Städte-Bünde. Die sächsischen Städte zwischen Elbe und Weser um 1500 Magdeburger Museumschriften. Magdeburg, 1996. № 4. Bd. 1. S. 138-151.

117. Lück H. Die Verbreitung des Sachsenspiegels und des Magdeburger Rechts in Osteuropa der sassen speyghel. Sachsenspiegel-Recht-Alltag. Aus dem Leben gegriffen: Ein Rechtsbuch spiegelt seine Zeit. Oldenburg, 1995. Bd. 2. S. 37-49.

118. R. Roepell, Über die Verbreitung des Magdeburger Stadtrechts im Gebiete des alten Polnischen Reichs ostwärts der Weichsel «Abhandlungen der Hist. Phil. Gesellschaft in Breslau». Breslau: Trewendt 1857, S. 256-257.

119. Капраль М. Привілеї міста Львова XIV-XVIII ст. Львів, 1998. Т. 1.: Документальна скарбниця Львова, с. 27-31.

120. М. Кобилецький, Надання місту Львову магдебурзького права. *Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид.* Львів, 2001. Вип. 36. с. 41.

121. F. Kaindl, Beiträge zur Geschichte des deutschen Rechtes in Galizien «Archiv für Österreichische Geschichte» Wien 1906, Bd. 95, 8-143 s.

122. В. Андрейцев, В. Ульяновський, В. Короткий Корпус магдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань 20-х- 40-х років ХХ. К., 2000. С. 57.
123. D. Doroshenko, Das deutsche Recht in der Ukraine «Zeitschrift für Geschichte Osteuropes» 1934, s. 504.
124. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні XIV - перша половина XIX ст. Історико-правове дослідження. Львів: ПАІС, 2008. 555 с.
125. В. Отамановський, Вінниця в XIV-XVII століттях. Вінниця: Континент-Прим, 1993, с. 297.
126. Гамбург Л. Магістратські і ратушні суди у самоврядуванні міст України-Гетьманщини XVII-XVIII століть. Право України. Львів, 2000. № 4. С. 111.
127. Шафанський А. Черниговского намесничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оное нимесничество составлено. Киев, 1851. С. 36.
128. Універсали Богдана Хмельницького 1648-1657 // Універсали українських гетьманів: матеріали до українського дипломатарію / упоряд.: І. Крип'якевич та ін. Київ: Видавничий Дім «Альтернативи», 1998. 381 с.
129. Чехович В. Книга Статут и прочие права Малороссийские (1764). *Юридична енциклопедія: у 6-ти томах* / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко. К.: Українська енциклопедія, 2001. Т. 1. С. 108.
130. Багалея Д. І. Судьба магистратского самоуправления в малороссийских городах. Сборник статей в честь Матвея Кузьмича Любавского. СПб., 1917. VIII. С. 629.
131. Швидько А.К. Социальные отношения и классовая борьба на Украине во второй половине XVII - середине XVIII века: учеб. Пособие. Днепропетровск: ДГУ, 1984. С. 38.
132. Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2017. 44 с.

133. Історія України. Всесвітня історія. 6-11 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2022. 32 с.

134. Сорочинська Н. М., Гісем О. О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2020. 176 с.

135. Васильківа І. Д., Островського В. В., Паршина І. Л. Всесвітня історія: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту). Тернопіль: Астон, 2020. 176 с.

136. Васильківа І. Д., Островського В. В., Паршина І. Л. Всесвітня історія: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту). Тернопіль: Астон, 2023. 180 с.

137. Пометун О. І., Малієнко Ю. Б. Всесвітня історія: підручник для 7 класу. Київ: Видавництво «Освіта», 2020. 176 с.

138. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу. Харків: Ранок, 2020. 144 с.

139. Щупак І. Я., Бурлака О. В., Піскарьова І. О. Всесвітня історія: підручник для 7 класу. Київ: Оріон, 2020. 176 с.

140. Подаляк Н. Г., Лукач І. Б., Ладиченко Т. В. Всесвітня історія: підручник для 7 класу. Київ: Генеза, 2020. 176 с.

141. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів / інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році: Громадянська та історична освітня галузь. (лист МОН України від 30 серп. 2024 р. № 1.1/15776-24). Київ: Міністерство освіти і науки України, 2024. 15 с.